

MISIUNEA CISTERCIANĂ ÎN TRANSILVANIA

1. Trăsăturile instituționale ale monahismului cistercian. Raportul Roma - Ordinul de la Cîteaux. Cu toate că există un punct de vedere consacrat și considerăm noi aproape imobil de interpretare a procesului stabilirii cistercienilor în Transilvania, ne permitem să credem că acest episod încă nu a fost epuizat din punct de vedere interpretativ. A rămas neacoperită adecvat zona de competență a dreptului canonic în cazul fundației cisterciene de la Cârța (după denumirea unor exegeți în dreptul monastic cistercian) și mai cu seamă zona ecclesiologică, adică scopurile și valoarea ordinului în proiectele universaliste ale teocrației. Sunt cele două teme ale istoriei Bisericii Romane la începutul secolului al XIII-lea, ce furnizează nuanțate interpretări demersului nostru în concordanță cu construcția teoretică și materială a teocrației.

Orice apreciere ce se vrea echilibrată trebuie să pomească în lămurirea episodului cistercian din Transilvania, și nu numai a acestuia, de la o analiză riguroasă a evoluției ordinelor monahale în secolul al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea adăugind un excurs în constituția relațiilor dintre Roma și Ungaria ținând cont și de evoluția instituțiilor regale europene și de sfidarea aruncată acestora de teocrația în ascensiune.

Vom urmări, de aceea, să ne fixăm atenția asupra relației dintre instituția primatului roman și ordinele monahale, respectiv cel cistercian, cu accentuarea factorilor distinctivi pentru epoca în care ne plasăm: obediența și exemptiunea.

Istoricii instituțiilor ecleziastice medievale afirmă că există un sincronism între dezvoltarea puterii romane după reforma gregoriană și dezvoltarea ordinelor religioase¹. În fapt, pentru a plasa temporal preocuparea activă a Romei pentru viața monastică trebuie să coborâm în secolul al XI-lea, când începe să se afirme o concepție pontificală asupra monahismului, pentru ca o dată cu Urban al II-lea această concepție să se extindă și asupra canonicilor².

Punctul de plecare pentru inserarea monahismului occidental în concepțiile pontificale sunt raporturile determinate de constituirea lui *patrimonium beati Petri*³, numit astfel de papa Eugeniu al III-lea, alcătuit în acest caz din mănăstiri și care ca atare se și regăsesc în *Liber censuum* redactat la 1192: *Ista sunt nomina abbatiarum et canonicarum sancti Petri*⁴. Acest patrimoniu, era o imensă proprietate care se extindea în măsură disproporționată în toate teritoriile regatelor ce depindeau de Biserica latină⁵. Titularul proprietății este apostolul Petru. Există, se pare, aici, o

¹ J. Hourlier, *L'âge classique (1140-1378). Les religieux*, Paris, 1974 (Histoire du Droit et des Institutions de l'Eglise en Occident, 10), p. 425.

² Michele Maccarone, *Primato romano e monasteri dal principio del sec XII ad Innocenzo III*, în *Romana Ecclesia Cathedra Petri*, Roma, Herder, 1991, p. 821.

³ După cum se poate constata, *Patrimonium sancti Petri* cunoaște multiple modalități de constituire. În această instanță ne vom referi la partea Patrimoniului constituită din mănăstiri. De altfel ambiguitatea terminologică și instituțională întreținută de Sfântul Scaun în jurul acestei sintagme, era remarcată recent și de Olivier Guyotjeannin.

⁴ *Liber censuum*, vol. I, p. 243.

⁵ "Les groupes directement soumis au Saint-Siège, ce sont les chapitres et les monastères exempts. De tous les membres de ces corps privilégiés, le pape est, le seul Ordinaire. Lui seul peut exercer sur eux justice et police. Ils constituent, dans toute la Chrétienté comme un réseau de forteresses romaines". Gabriel Le Bras, *Institutions ecclesiastiques de la Chrétienté médiévale*, vol. I, Paris, Bloud&Gay, 1959, p. 55.

contaminare cu concepția feudalo-juridică a proprietății, proprietate asupra unei mănăstiri sau a unei biserici, care nu aparține nici mănăstirii, nici bisericii, ci sfântului căruia îi sunt donate și căruia în realitate i se transferă proprietatea⁶. Sfântul Petru era sfântul cel mai "popular" în Evul Mediu timpuriu, evident și în urma stimulilor oferiți de biserica din Roma, al cărei fondator fusese. În semn și ca recunoaștere a proprietății Sfântului Petru donatorul se însărcina să facă o ofertă cu scadența la diverși ani *ad sepulchrum beati Petri*, cu un precis scop de cult alimentând lumânările care ardeau neîncetat la mormânt. E bine să amintim însă că deja de la sfârșitul secolului al XI-lea oferta nu se mai face la bazilica Sfântului Petru, ci la Lateran. Michele Maccarrone subliniază că această trecere de la *limina sancti Petri* la *palatium Lateranense* semnifică evoluția primatului roman și a conceptului de proprietate a sfântului, pentru că se trece de la un act de devoțiune și de ofertă pentru cultul Sfântului Petru la un act administrativ și fiscal care servește necesităților economice ale Bisericii romane⁷. Și titulatura proprietății Sfântului Petru trece printr-un șir de transformări juridice. Astfel, se trece de la formula de ofertă făcută *Deo et beato Petro* la una mai amplă, în care se întâlnesc doi proprietari: Sfântul Petru și Biserica Romană. Este formula conținută în *Liber Censuum* și cea păstrată de cancelaria pontificală: *in ius et proprietatem sancti/beati Petri et sanctae Romanae ecclesiae*. În noua formulă rămâne Sfântul Petru și rămâne unitatea proprietarului, pentru că nu se concepea o distincție între Petru și Biserica Romană, dar accentul se mută pe al doilea termen, contribuind astfel la atenuarea semnificației religioase-mistice a ofertei și subliniind proprietatea sacră aparținând Sfântului Petru și prin el vicarului lui Christos, urmaș al său⁸.

Conform vechilor formule medievale, o mănăstire era oferită Sfântului Petru care astfel devenea proprietarul ei⁹. La început nu papa era proprietarul, ci Petru. Dar cum era ușor de atacat această justificare juridică în lumea medievală atât de concretă, în plan material, și cum garantul proprietății lui Petru era papa, canonistii din secolele XI-XII leagă juridic privilegiul ordinului de la Cluny de patronajul papal conceput ca expresie a supremei autorități pe care papa o exercită¹⁰. Statisticile efectuate la sfârșitul secolului trecut demonstrează cum crește instituția patronajului papal o dată cu pontificatul lui Urban al II-lea, atingând nivelul maxim în timpul pontificatului lui Alexandru al III-lea, cu 635 mănăstiri, cărora li se acordă acest patronaj, pentru ca Inocențiu al III-lea să ia sub același acoperământ juridic 394 de mănăstiri în 19 ani de pontificat. În secolul al XIII-lea se înregistrează o scădere a acestui fenomen juridic nu din cauza neputinței Romei, ci din pricina schimbării concepției de drept canonic, care atinge punctul culminant în timpul pontificatului lui Bonifaciu al VIII-lea. Acesta afirmă fără drept de apel că toate Bisericile fie

⁶ Mattia Moresco, *Il Patrimonio di San Pietro. Studio storico-giuridico sulle istituzioni finanziarie della Santa Sede*, Milano, Fratelli Bocca, 1916, p. 135-176.

⁷ M. Maccarrone, *op. cit.*, p. 824.

⁸ Michele Maccarrone, *Vicarius Christi. Storia del titolo papale*, Facultas Theologica Pontificii athenaei lateranensis, Roma, 1952, p. 59-70.

⁹ Fondarea Cluny-ului: "*Res iuris mei sanctis apostolis Petro videlicet et Paulo de propria iuris mei sanctis apostolis Petro videlicet et Paulo de propria trado dominatione... Dono haec omnia dictis apostolis ego Willelmus et uxor mea Engelburga*", Gaston Letonnelier, *L'abbaye exempte de Cluny et le Saint Siège. Étude sur le développement de l'exemption chunisienne des origines jusqu'à la fin du XIII-e siècle*, Ligugé-Paris, Abbaye Saint-Martin, A. Picard et fils, [Archives de la France monastique, vol. 22], 1923, p. 24-25.

¹⁰ "*Igitur, cum Chuniacensis abbatia soli papae subiciatur, et ille, qui praecipiente Deo in terris super omnes est, ipsum patrocinetur, Romana auctoritas Chuniacensium privilegia corroborat et in virtute Dei omnibus ecclesiae filiis imperat, ne quis temere pristina libertate privet, nec possessionibus olim habitis spoliat, nec insolitis exactionibus praegravet. In pace omnia possideant, ut quieti semper servire Dei valeant*". *The Ecclesiastical History of Ordericus Vital*, edited by Marjorie Chibnall, VI, Oxford Clarendon Press [Oxford medieval texts, 16], 1978, p. 270-271.

exempte, fie neexemptate, sunt proprietate a Scaunului Apostolic¹¹.

Această *protectio* de fapt nu este oferită doar instituțiilor ecleziastice. Ea se extinde și asupra persoanelor și comunităților civile. În acest sens se poate explica și protecția Sfântului Petru și a Bisericii Romane extinsă asupra cruciaților (a nu se confunda cu ordinele de monahi-cavaleri) legiferată prin canonul 10 al Conciliului Lateran I¹².

"*Infatti la protezione papale con l'oblazione di monasteri in ius et proprietatem della Chiesa romana e dello stesso papa, dava ad esso un giurisdizione territoriale con pieni poteri nel campo ecclesiastico e temporale, per cui si può dire che lo trasferisse da Roma ai più diversi e lontani paesi, anche dell'Oriente, in base alle concessioni fatte dopo le crociate. In realtà era una giurisdizione non esercitata ed una proprietà non posseduta, proprio per questo richiesta dai monasteri e dagli enti ecclesiastici e civili. Ma portava conseguenze avvertite soltanto nei casi in cui il papa intendesse valersi di tale sua condizione per attuare programmi di riforma*"¹³.

Raportul direct de proprietate între Scaunul Apostolic și mănăstirile aflate în proprietatea sa va fi fixat de o formulă canonică deja întâlnită, *nullo mediante*, formulă definită juridic în timpul pontificatului lui Alexandru al III-lea. *Nullo mediante* este diversă ca origine și extensiune de *protectio apostolica*, subliniind tendința de trecere de la Sfântul Petru la pontif. Mulțumită acestei formule, mănăstirile exempte se găseau în relația cu episcopul Romei în raport juridic similar cu mănăstirile din Roma, asupra cărora pontiful exercita o jurisdicție imediată în virtutea lui *ius commune* ca episcop al Romei¹⁴. Această dependență aducea cu sine consecințe în plan doctrinal și jurisdicțional mai ales în raporturile dintre Roma și episcopat¹⁵, care însă, pe măsura accentuării principiilor hierocratice, vor fi sever atenuate.

Conform concepției lui Grigore al VII-lea papa este un *abbas universalis*, cel puțin pentru mănăstirile exempte, și pentru exercitarea unui astfel de oficiu se servește de aceleași instrumente pe care le folosește în exercitarea oficiului pontifical prin reprezentarea sa *vice nostra* în secolul al XI-lea prin abatele de Cluny și în al XII-lea prin capitulul general¹⁶. Este o enunțare de principii care va fi purtată la maturitatea deplină de către Inocențiu al III-lea.

Cel care frecvent a solicitat canonic această formulă a fost papa Alexandru al III-lea. Acesta va încerca să facă respectate exempțiunile concesate călugărilor din partea ierarhilor locali. Potrivit expresiei folosite de Alexandru, cei care sunt exemptați prin privilegiile pontificale sunt **parohiani ai Bisericii Romane**¹⁷. Această concepție anticipează o formulă care va deveni uzuală o

¹¹ A. Blumenstock, *Der papstliche Schutz im Mittelalter*, Innsbruck, 1890, p. 44.

¹² De fapt în plină teocrație această instituție este utilizată în orice caz de către Sfântul Scaun subliniind procesul de sacralizare a lumii. Astfel, putem aminti aici predilecția pentru punerea sub protecția Sfântului Petru a instituțiilor ecleziastice occidentale inserate în structurile bisericii constantinopolitane. La 28 ianuarie 1206 Inocențiu al III-lea, reluând textul lui Celestin al III-lea "*In eminenti Apostolicae Sedis*", declară arhiepiscopatul de Nicosia pus sub protecția Sfântului Petru și a Scaunului Apostolic și îi confirmă dreptul de exempțiune de orice jurisdicție patriarhală, cu excepția prerogativelor Romei. J. L. La Monte, *A register of the Cathedral of the Cathedral of Santa Sophia of Nicosia, in Byzantion*, 5, 1929-1930, nr. 9, p. 448.

¹³ Michele Maccarone, *Primato romano...*, p. 833.

¹⁴ Michele Maccarone, *Studi su Innocenzo III*, Padova, Antenore, 1972, [Italia Sacra 17], p. 274.

¹⁵ Conform canonului IV al Conciliului de la Calcedon mănăstirile erau supuse jurisdicției episcopului din dieceza respectivă.

¹⁶ Recent pentru aceste evoluții o tratare adecvată la Ludwig Falkenstein, *La papauté et les abbayes françaises aux XIe et XIIe siècles. Exemption et protection apostolique* [Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences historiques et philologiques, 336], Paris, H. Champion, 1997, *passim*.

¹⁷ Scrisoarea lui Alexandru al III-lea către episcopul din Durham din 15 august 1170: "*Si enim tibi illicitum est in monachos vel clericos seu laicos parrochianos alterius manum extendere, multo minus licitum est parochianos Romane ecclesie sine mandato ipsius quolibet gravamine vel modestia fatigare*", în

dată cu pontificatul lui Honorius al III-lea, *nullius diocesis*, formulă aplicată persoanelor și instituțiilor sustrate de sub jurisdicția episcopului diocesan. Alexandru al III-lea se simte episcop atunci când exercită o jurisdicție ecleziastică care atinge pe alți episcopi: "*nullum preter Romanum pontificem episcopum habere*".

Instrumentul canonic care, plecând de la protecția acordată de Roma în numele Sfântului Petru va face carieră, evidențiind subordonarea față de centralismul roman este confirmarea pontificală, concept canonic care se dezvoltă din secolul al XI-lea, concept legat de cel de protecție papală¹⁸. Într-o astfel de concepție confirmarea papală acționează din exterior, oferind *muninimen* - protecție, păstrând aparența pentru respectarea autonomiei și a personalității ordinului monahal. Principiul confirmării, de fapt solicitate, este un principiu novator, căci mută accentul de la protecție la reformă, încurajarea acesteia sub patronaj și îndemn pontifical. Astfel, Calixt al II-lea în 1120 a oferit protecția Sfântului Petru unei mănăstiri cisterciene "*ut ibi deinceps religionis monasticae disciplina, protegente Domino, conservetur*"¹⁹. Cazul cistercian este cel mai elocvent pentru a demonstra cum o mișcare locală de reformă monastică intră cu drepturi depline în constituția Bisericii, folosind expresia lui Maccarone se produce practic o "canonizare papală" a reformei cisterciene²⁰.

Pascal al II-lea confirmă în anul 1100 observația monastică cisterciană și ia sub protecția și tutela **specială** a Scaunului Apostolic pe abatele și monahii din Cîteaux: "*quandiu vos ac successore vestri in ea quam hodie observatis disciplina ac frugalitatis observantia permanseritis*"²¹. Calixt al II-lea în 1119, după ce a declarat că e de competența pontifului "*religionem augere et quae recta atque ad salutem animarum statuta sunt nostri debeamus auctoritate officii stabilire*", confirmă cu autoritatea Scaunului Apostolic "*quedam de observatione Regulae beati Benedicti et de aliis nonnullis, quae ordini vestro et loco necessaria videntur capitula statuistis... nos ergo capitula illa et constitutiones auctoritate apostolica confirmamus*"²². Eugeniu al III-lea, în 1152, în bula *Sacrosancta* de confirmare a cistercienilor într-un context de teologie a primatului roman declară: "*Regulares institutiones vestras auctoritate apostolica confirmamus*"²³. În sfârșit, pentru a sublinia încă o dată dependența strictă a ordinului de Roma la inițiativa capitulului se cere și se obține un act de autoritate pontificală pentru întreaga organizare cisterciană. Astfel, statutele din 1202 precizează: "*Omnia que in carta caritatis continentur et quaecumque alia religionis intuitu regulariter sunt statuta vel statuentur*,"

Papsturkunden in England, von dr. Walther Holtzmann, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, vol. III, p. 311, nr. 174.

¹⁸ Iată textul unui privilegiu acordat în 1060 de către papa Nicolae al II-lea mănăstirii San Tomasso in Foglia: "*Tanta est sedis apostolicae auctoritas, ut omnis requiratur ab ea firmitas, ne putetur esse stabilis nisi quod eius fuerit confirmatum robore... Et quia nos ei praesidemus et vice beati Petri fungimur... debemus... adiuuare, quatenus nostru munimine fulti... Deo servire et in eius servitio liberius permanere possint*". *Patrologia Latina*, CXLIII, col. 1339.

¹⁹ *Patrologia Latina*, CLXIII, col. 1157-1158.

²⁰ O viziune sintetică cu o bibliografie exhaustivă asupra cercetărilor din ultimele decenii despre ordinul cistercian în Kaspar Elm, *Questioni e risultati della recente ricerca sui cistercensi*, în *I cistercensi nel Mezzogiorno medioevale. Atti del Convegno internazionale di studio in occasione del IX centenario della nascita di Bernardo di Clairvaux (Martano-Latiano-Lecce, 25-27 febbraio 1991)*, a cura di Hubert Houben e Benedetto Vetere, Congedo Editore, 1994, p. 7-31. Pentru răspândirea mănăstirilor cisterciene în Europa a se vedea R. A. Donkin, *The Growth and Distribution of the Cistercian Order in Medieval Europe*, în *Studia Monastica*, vol. IX, 1967, fasc. 2, p. 275-276 și mai recent René Locatelli, *L'expansion cistercienne en Europe*, în *Dossiers d'Archeologie*, Dijon, nr. 229, 1997-1998, p. 20-27.

²¹ *Patrologia Latina*, CLXIII, col. 47-48.

²² *Ibidem*, col. 1147-1148.

²³ *Ibidem*, CLXXX, col. 1541-1543.

apostolica auctoritate confirmata sunt"²⁴. Relativ la toată această dezvoltare Maccarone afirmă: "In questo sviluppo dei rapporti tra papato e monasteri nella seconda metà del secolo XII ebbero parte essenziali i cistercensi. La «auctoritas apostolica» diventa quasi il loro palladio, di cui si appropriano, perché grazie ad essa erano assicurate inviolabilità e perpetuità alla loro osservanza monastica nel presupposto che i privilegi papali, una volta concessi, siano immutabili, perché ratificati dalla potestà di San Pietro che sta nei cieli"²⁵.

S-au purtat multe discuții în istoriografia cisterciană asupra caracteristicilor privilegiilor cisterciene. Cert este că obediența față de Scaunul Apostolic a fost o constantă a ordinului și predilecția pontifilor s-a manifestat deseori față de acesta fie în cazuri pozitive, fie în cazuri negative. Cel mai ilustrativ exemplu pentru secolul al XII-lea este Alexandru al III-lea, care în scrisoarea apostolică *Inter numeras*, din 19 iulie 1169, se substituie Capitlului general, dând ordine pentru viața internă a abaților²⁶. Practic Alexandru al III-lea afirmă aici și într-o altă serie de scrisori că el se implică în viața ordinului nu în primul rând în calitatea de conducător al Bisericii, ci ca abatele general al lor, care exercită acest oficiu cu metoda și tactul pedagogic al abatelui-tată, așa cum prescria regula Sfântului Benedict. Aplecarea lui Alexandru al III-lea către cistercieni și echilibrul pe care acesta a încercat să-l păstreze între acest ordin privilegiat de Roma și corpul episcopal au făcut exegeții să se pronunțe, în cazul cistercian, că este vorba de un "drept monastic cistercian"²⁷.

Tuturor protestelor venite din partea clerului secular, dar și a altor mănăstiri care nu beneficiau de privilegiile pontificale și de elementul conex acestora, exempțiunea, Alexandru al III-lea le va răspunde că dezvoltarea ordinului și alterarea observanței primitive a ordinului în plan economic au avut loc *per gratiam Dei*.

Inocențiu al III-lea, prin biografia sa, era apropiat cistercienilor, având o formație spirituală, spun unii monastico-cisterciană, prin familiarizarea sa cu abațiile cisterciene de la Casamari și Fossanova și prin filiația sa teologico-canonice direct de la Bernard de Clairvaux²⁸. Chiar în primele luări de poziție publice, Inocențiu al III-lea și-a manifestat dorința de a interveni în structura instituțiilor monahale, subordonându-le propriului program de pontificat. Statutele din 1202 subliniază ca privilegiile pontificale trebuie să fie revendicate de abați față de clerul secular *auctoritate apostolica*. Exercițiul supremei puteri pontificale exprimat în acea formulă era într-un fel transferat și permanent delegat Ordinului cistercian, care în anumite condiții putea face uz de el în același mod precum pontiful²⁹.

Primul contrast între Inocențiu al III-lea și Capitlul general al ordinului cistercian îl întâlnim la sfârșitul lui 1199 în problema contribuțiilor pentru finanțarea cruciadei impuse de pontif întregii Biserici. Opoziția pe care o fac cistercienii se datorează faptului că ei subliniau faptul că beneficiază de exempțiune în virtutea privilegiilor lor. Exempțiunea îi făcea să depindă *nullo mediante* de pontif. Inocențiu răspunde însă cu duritate într-o scrisoare din 28 decembrie 1199 - 5 ianuarie 1200 adresată abaților celor patru abați mamă și tuturor abaților cistercieni în

²⁴ Bernard Lucet, *La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, Editiones cistercienses, Roma, 1964, p. 52.

²⁵ Michele Maccarone, *Primato romano...*, p. 860.

²⁶ De exemplu în anul 1166, când capitlul general a cedat presiunilor regelui englez și a hotărât să nu mai acorde azil în mănăstirea de la Pontigny lui Thomas Becket, papa Alexandru al III-lea a provocat, așa cum apreciază contemporanii, daune sensibile ordinului, lipsindu-l pe timp de trei ani de privilegiile de protecție apostolică. *Ibidem*, p. 868-869.

²⁷ W. Holtzmann, *Die register Papst Alexander III in den Händen der Kanonisten*, în *Quellen und Forschungen*, 30 (1940), p. 13-87; Idem, *Ueber eine Ausgabe der päpstlichen Dekretalen des 12. Jahrhunderts*, în *Nachrichten Akad. Göttingen, Phil.-hist. kl.*, 1945, p. 15-36.

²⁸ R. Brentano, *Two Churches. England and Italy in the Thirteenth Century*, Princeton, 1968, p. 259.

²⁹ Michele Maccarone, *Primato romano...*, p. 901.

care pontiful afirmă că opoziția cistercienilor este un scandal pentru Biserică, amenințându-i că, în caz de refuz, le va suspenda privilegiile: "*suspendemus privilegia vestra*". Scrisoarea se încheia cu o amenințare, deoarece acest refuz pune în cauză însăși puterea papală: "*Quodsi nec sic volueritis obedire, experiemur in vos, utrum in Cistercienses fratres plenam iurisdictionem, sicut in alios habeamus*"³⁰. Capitlul s-a conformat rapid, deoarece în iulie 1201 Inocențiu mulțumea Capitlului general pentru oferta de două mii de mărci făcută în favoarea Țării Sfinte³¹. Totuși, la sfârșitul anului 1202, din nou Inocențiu al III-lea, din motive care rămân obscure până astăzi, amenință ordinul cistercian cu dizolvarea "*totum ordinem aboleri*". Este aici o conștiință a puterii pontificale asupra călugărilor, care până atunci nu se mai constatare. Perioada de maximă colaborare dintre cistercieni și Inocențiu al III-lea este 1205-1206: "*forse il momento migliore della collaborazione tra Innocenzo III ed i cistercensi fu nel 1205-1206. Il Manrique si compiace di ricordare, nella sua cronistoria del 1205, gli incarichi papali affidati ai cistercensi in tutto il mondo, dalle legazioni in Grecia all'inquisizione contro gli eretici in Francia, dalla predicazione della Crociata in Italia e in Germania alla evangelizzazione della Livonia, a tante altre missioni, sino alla lontana Armenia*"³². În același an 1206, abatele de Cîteaux, Arnaud Amaury, pune la dispoziția Sfântului Scaun întregul Ordin pentru a fi utilizat în primul rând în lupta antiereticală, însărcinându-se el însuși în recrutarea monahilor apți pentru predică, și conducând el însuși doisprezece dintre cei mai culți abați ai ordinului în Languedoc, pentru a predica populației eretice³³.

Un nou conflict izbucnește în 1209 cauzat de această dată de sancțiunile contra regelui Ioan fără Țară, sancțiuni nerespectate în unele dintre abațiile cisterciene din Anglia. Replica lui Inocențiu este dură, pontiful subliniind că orice privilegiu dispăre în prezența unui ordin pontifical: "*cum nec possit mandato apostolicae auctoritatis ob stare, qua semper salva huiusmodi privilegia conceduntur*".

Și acest conflict a fost parțial rezolvat, un altul fiind însă la orizont. Este vorba despre tentativele lui Inocențiu de a-i folosi pe cistercieni, cel mai privilegiat ordin monastic în scopul misionar. La 27 octombrie 1206 pontiful s-a adresat tuturor episcopilor, abaiților și prelaților din Polonia, recomandând misiunea evangelizatoare a cistercienilor în mijlocul păgânilor cărora le era concedată *potestas praedicandi*. În 10 august 1212, într-o scrisoare adresată *universis abbatibus in generali Cisterciensi capitulo constitutis*, face un apel la întregul Ordin pentru a se renunța la opoziția față de monahii cistercieni care predica - spune pontiful - *de nostra licentia*, deoarece el cunoștea ostilitatea de care erau înconjuțați monahii misionari care erau acuzați de faptul că sunt vagabonzi și acefali. Capitlul cistercian răspunde în reuniunea din 1213 cu un compromis: "*Taliter temperet rem gerendam. ut et summo pontifici satisfiat, nec rigor Ordinis nostri enervetur*"³⁴. Intenția lui Inocențiu era de a transforma acest ordin într-un *ordo praedicatorum*.

În sfârșit, ultima înfruntare între Ordin și pontif va avea loc la Conciliul Lateran IV, declanșată de o scrisoare a episcopului de Pecs, care-i acuza pe cistercieni și ioaniți de faptul că achiziționau proprietăți viticole prevalându-se de exempțiune. Acestei acuzații i s-au adăugat altele

³⁰ Die Register Innozenz' III., ed. O. Hageneder - Werner Maleczek - Alfred Strnad, Rom-Wien, 1979 [Publikationen der Abteilung für historische Studien des Österreichischen Kulturinstituts in Rom], Register II, Pontifikats Jahr 1199-1200, nr. 257, p. 488.

³¹ A. Potthast, *Regesta pontificum romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*, Berlin, 1874, I, nr. 1435, p. 129.

³² Michele Maccarone, *Primato romano...*, p. 908.

³³ Edith Pásztor, *Lavoro e missione dei cistercensi dalla fondazione di Cîteaux a Gioacchino da Fiore: problemi e discussione*, în *Mélanges à la mémoire du père Anselme Dimier présentés par Benoît Chauvin*, Pupillin, Arbois, tome II, *Histoire cistercienne*, vol. 3, *Ordre, moines*, 1984, p. 154.

³⁴ Josephus Canivez, *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1726*, tomus I, *ab anno 1116 a annum 1220*, Louvain, 1933, p. 414, nr. 52.

venite din întreaga *Christianitas*: cumpără pământuri, își terorizează vecinii, achiziționează biserici parohiale, înmormântează în propriile biserici contra unor sume de bani. Toate acestea îl fac pe Inocențiu să califice "afacerile" cistercienilor mai grave decât cele ale laicilor: "*Talium etiam negociationum commercia exercetis quis in laicis et secularium hominibus reprobantur*"³⁵.

Conciliul Lateran IV s-a ocupat de privilegiile cistercienilor. Constituția conciliară se referă la dijma datorată de către cistercieni, impunând că ea trebuie plătită pentru pământurile achiziționate sau primite ca donație după conciliu, în timp ce cele aflate în posesie înainte de conciliu beneficiază în continuare de exempțiune. O altă afirmație enunțată în constituția nr. 57 a Conciliului Lateran IV consacră principiul revocabilității privilegiilor monastice din partea pontifului. Astfel că Inocențiu, cu riscul de a deforma constituția ordinelor religioase, încerca să facă funcționabilă în cadrul programului său reformator obediența cistercienilor.

2. Abația de la Cârța ca expresie directă a misiunii Bisericii Romane.

Abația cisterciană de la Cârța, înființată într-un interval fixat de istoriografia recentă între 1198 și 1205-1206, a constituit permanent un motiv de controversă între istoriografiile română, maghiară și cea săsească³⁶. Cauza este simplă. Mănăstirea în cauză a fost fondată într-un moment destul de nefast pentru regalitatea maghiară și într-un areal unde nu poate fi probată documentar pentru acei ani jurisdicția regalității maghiare, dar nici o colonizare consistentă din partea elementelor germanice. Istoriografia românească, care a emis întotdeauna dubii asupra pozițiilor celorlalte școli istoriografice, s-a concentrat pe explicații locale, punând în permanență în valoare așa-zisa procedură de deposdare a românilor de foloasele funciare, dând o explicație insuficientă din punct de vedere juridic expresiei *terram exempta de blaccis*, expresie care apare într-un document din 1223 emis de regele Andrei al II-lea.

Din nici o parte însă nu au venit explicații care să sublinieze apăsător opinia istoriografiei cisterciene și a celei pontificale față de acest episod. Dincolo de câteva clișee cu caracter general asupra evoluției ordinului, clișee frecventate de toate istoriografiile în cauză și irelevante prin generalitatea lor, principalele caracteristici relative la jurisdicția ordinului, la organizarea și obediența sa, la procedurile sale de inserare într-un nou teritoriu nu au fost investigate. De asemenea, majoritatea studiilor care s-au oprit asupra subiectului nu au acordat mare atenție politicii generale a Bisericii Romane în epocă. Un simplu efort de lectură a istoriografiei avizate ar fi relevat faptul că pentru cel puțin o jumătate de secol, în plină epocă a teocrației, ordinul cistercian a fost utilizat cu predilecție pentru misiunile Bisericii Romane. Iar după cum am mai subliniat în partea întâi a acestei investigații, ordinul cistercian nu este un simplu ordin monahal care să respecte ad-litteram jurisdicția diocezană³⁷, ci este un ordin monastic beneficiar al privilegiilor

³⁵ R. Cheney, *A letter of pope Innocent III and the Lateran decree on cistercian tithespaying*, în *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*, Pontigny, 1962, p. 146-151.

³⁶ Dincolo de a exalta monahismul cistercian și expansiunea sa în epocă, trebuie analizate cu atenție circumstanțele instalării. De exemplu, în Moravia prima mănăstire cisterciană este înființată de abia în 1205. Kaspar Elm, *Les Ordres monastiques, canoniaux et militaires en Europe du Centre-Est au Bas Moyen Âge*, în *L'Eglise et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord, (XIV-XV e siècles)*, École Française de Rome, 1990, p. 168.

³⁷ Prin voința Sfântului Bernard de Clairvaux cistercienii ar fi trebuit să fie supuși episcopului. Aceștia s-au eliberat însă de tutela episcopilor. În 1132 papa Inocențiu al II-lea îl dispensează pe abatele de Cîteaux de a mai asista la sinoadele dioceane, Alexandru al III-lea confirmă că în problemele de ordin episcopal competența episcopilor față de cistercieni este depășită, iar în anul 1184 papa Lucius al III-lea interzice orice cenzură a vreunui prelat contra unui abate cistercian. Din acel moment cistercienii se consideră total exemptați. Pierre Vial, *La Papauté, l'exemption et l'ordre du temple*, în *Papauté, Monachisme et théories politiques*, I, Le

pontificale și care prin centralitatea sa și filiațiile sale extinde aceste privilegii asupra tuturor membrilor marii familii cisterciene. Ar fi hilar să se creadă că în timpul lui Inocențiu al III-lea, când oricum trebuie plasată înființarea Cârței, într-o mănăstire misionară exemptată ar fi fost exercitată o altă jurisdicție decât cea a ordinului, părănd ridicole afirmațiile care privesc și Igrîșul³⁸ de genul: regele Bela sau regele Andrei au înființat mănăstirea sau respectivul așezământ monastic a fost înființat prin donație regală³⁹, cu sugestia insidioasă a dependenței directe a activității abației de proiectele regale⁴⁰.

Progresia cistercienilor în Europa a fost mereu pusă în legătură cu experiențele economice medievale, cu noile tehnici agricole, cu modul sistematic de creștere a animalelor, chiar cu inovații industriale. Toate aceste afirmații sunt perfect adevărate. Dar, aceste aspecte care acum primează la nivelul culturii medii europene sunt subsidiare eforturilor cistercienilor, care în primul rând au fost spirituale⁴¹. În fapt, cistercienii sunt în concepția pontificală noii reformatori care supraviețuiesc după eșecul ordinului de la Cluny, iar continuitatea care există în mișcarea de reformă a bisericii nu poate fi negată⁴². Și ca orice ordin reformator, a fost un ordin misionar. Un ordin a cărui misiune s-a desfășurat în primii ani în interiorul *Christianitas* în zonele de veche creștinare, ordinul crescând prin concurența cu Cluny-ul. Pe măsura acestei creșteri a început să se

pouvoir et l'institution ecclésiale. Études d'histoire médiévale offerts à Marcel Pacaut, Presses Universitaires de Lyon, 1994, p. 175.

³⁸ Prima mănăstire cisterciană înființată în anul 1179 pe teritoriul românesc la sfârșitul pontificatului lui Alexandru al III-lea, într-o zonă cu o puternică densitate a populației românești și de "suveranitate" spațială a mănăstirilor de rit răsăritean.

³⁹ Adeseori această sintagmă "donație regală" este insidioasă, pentru că induce un sentiment de preeminență asupra teritoriului "donat" a unui factor cu puțină relevanță politică pentru zonă, și care este favorizată doar ca factor militar. E adevărat că pentru istoriografia militanță factorul militar este totuna cu factorul politic, unul suprapunându-se celuilalt. Pentru timpurile lui Inocențiu al III-lea situația juridică și politică este mult diferită.

⁴⁰ *"L'ordre, l'un des derniers grand phénomènes communs à toute l'Europe avant le triomphe de l'État national, ne reconnaissait aucun autre souverain que le pape... Quand les pères fondateurs de Cîteaux instituent la première vraie famille monastique, où chaque abbaye doit en fin de compte obéissance à sa propre maison mère, il ne leur vient même pas à l'esprit qu'un jour cette soumission pourra être perçue comme dangereuse. Par exemple, pendant la guerre de Cent Ans, au XIVe siècle, beaucoup de maisons cisterciennes en Angleterre sont considérées comme de possibles foyers de subversion, dépendantes qu'elles sont d'une maison mère en France où elles envoient régulièrement de l'argent. Cette crainte n'était pas sans fondement: il suffit de repenser à ce qui était survenu en Allemagne deux siècles plus tôt pour en avoir confirmation. Quand Frédéric Barberousse, l'empereur du Saint Empire romain germanique, impose la reconnaissance d'un antipape, les Clunisiens allemands se conforment à ses instructions tandis que les Cisterciens, dans l'ensemble, suivent l'exemple de leur Ordre et refusent d'obéir à celui qui est leur suzerain temporel. Le premier devoir de l'homme pour les Cisterciens est envers Dieu; et le premier devoir des Cisterciens est envers Dieu par le biais de l'abbé de leur maison mère. Car ils se considèrent exempts de toute soumission féodale vis-à-vis de tout maître temporel, et pour ce qui est de l'obéissance à leur seigneur spirituel, l'évêque local, la papauté leur accorde une exemption effective. L'abbaye est reconnue comme abbatia nullius, c'est-à-dire une abbaye n'appartenant à personne, puisqu'elle appartient à l'Ordre seulement et ne doit obéissance qu'au pape. Rien de surprenant, donc, à voir les Cisterciens épouser la cause de Thomas Becket, allant même jusqu'à l'accueillir, ou se mêler d'affaires d'une impotance fondamentale pour le continent tels que l'hérésie cathare, les croisades..."*. Stephen Tobin, *Les Cisterciens. Moines et monastères d'Europe*, Paris, 1995.

⁴¹ După cum am văzut deja controversele cistercienilor cu Roma în timpul lui Inocențiu dar și după se datorează tocmai lipsei de observanță față de regulile inițiale ale ordinului.

⁴² Ca promotori ai reformei ecleziastice îi putem enumera de-a lungul secolelor pe clunisieni, apoi pe cistercieni, apoi pe franciscani și dominicani, iar din secolul al XVI-lea pe iezuiți. Toți fără tăgadă au sprijinit monarhia pontificală. Primele patru ordine enumerate monarhia pontificală clasică, celălalt monarhia pontificală posttridentină.

dezvolte sau să fie utilizat în exteriorul *Christianitas* în misiuni contra păgânilor sau în interiorul *Christianitas* în zonele de recentă creștinare, unde resurgențele păgânismului sau contactele cu creștinismul răsăritean de matrice constantinopolitană erau frecvente⁴³.

De aceea, înaintarea ordinului în Europa Central-Orientală este făcută în scopul misiunii, a unei duble misiuni în favoarea celor recent creștinați și în "favoarea" creștinilor de *lege greacă*⁴⁴.

Așadar, chiar și mănăstirile cisterciene din Ungaria, ca și cele din Polonia sunt înscrise într-un program de reformă în sensul amintit mai sus, mai ales că în respectivele zone, socotite adesea ca aceeași provincie ecleziastică⁴⁵ erau puternice concentrări de populație necreștinată, greacă sau mai târziu "schismatică" sau puțin aderente la Biserica Romană⁴⁶.

Ceea ce nu s-a evidențiat aproape niciodată până acum, în cele trei istoriografii sus-pomenite este faptul că inserarea cistercienilor într-un anumit teritoriu nu se face fără îndeplinirea unor condiții care fac parte din cutumele ordinului. Dacă expresia "loc deșert" întâlnită des în documentele de înființare ale unor abații cisterciene a fost adesea interpretată ca atare și s-a considerat că respectivul teritoriu era unul fie niciodată populat, fie depopulat și de aceea preferat de cistercieni, căutători învederați ai solitudinii, cercetările complexe întreprinse în ultimii treizeci de ani au reliefat că de fapt expresia *loc deșert* este un clișeu luat din Biblie, mai precis din Deuteronom 32/10: "**Invenit eum in terra deserta, in loco horroris et vastae solitudinis...**/Găsit-l-a în pământ pustiu, în pustiu trist și cu urlete sălbatice..."⁴⁷. Expresia cu carieră în literatura și diplomația epocii, mai ales prin relevanța și încărcătura ei etică și teologică, apare și în izvoarele relative la fondarea abației de la Cîteaux⁴⁸. Mult timp interpretarea strictă a

⁴³ Ironia stă tocmai în faptul că într-o societate în expansiune dezvoltarea economică se produce tocmai în zonele de frontieră, iar cistercienii au trebuit să înfrunte tentațiile și dificultățile conexe acestei dezvoltări continuând totodată *vita apostolica*.

⁴⁴ Bernard de Clairvaux nu-i ignoră pe ruși. Îi menționează într-o scrisoare către episcopul de Cracovia, indemnându-l pe acesta să-i evanghelizeze, ca și cum "botezul Rusiei" nu ar fi fost cunoscut. Corespondentul său îi răspunde spunându-i că efectiv acest popor nu aparține nici Bisericii grecești, nici celei latine și că este un alt fel de lume: "*Ruthenia quae quasi est alter orbis*". Bernard de Clairvaux. *Histoire mentalités, spiritualité. Colloque international, Lyon-Cîteaux-Dijon, juin 1990*, Les Editions du Cerf, Paris, 1992, p. 84.

⁴⁵ Vezi Ș. Turcuș, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001. Că este așa o confirmă și textele prezentate de exegeții din cele două țări în felurite reuniuni academice, unde toate instituțiile ecleziastice sunt tratate uniform pentru ambele spații.

⁴⁶ "*Au-delà de l'Elbe malgré quelques importantes fondations, la véritable participation cistercienne à la colonisation du sol n'a commencé qu'aux alentours de 1200. En Pologne, les abbayes fondées au XIIe siècle, Brzenica (1140-1153), Lekno (1140), Lad (1155), Sulejow (1176) et Koprznica (1185), paraissant avoir été essentiellement missionnaires, et avoir reçu des domaines déjà mis en valeur qu'elles firent exploiter par les serfs qui s'y trouvaient, avec l'assentiment du Chapitre général*". Charles Higounet, *Le premier siècle de l'économie rurale cistercienne*, în *Istituzioni monastiche e istituzioni canonicali in Occidente (1123-1215)*, *Atti della Settimana internazionale di studio Mendola, 28 agosto-3 settembre 1977*, Vita e Pensiero, Milano, 1979, p. 351. Să amintim doar că prima mănăstire cisterciană înființată în Ungaria este cea de la Csikador în 1142 și paralelismul cu fenomenul polonez este evident.

⁴⁷ Traducere în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1994, p. 231. Mai aplicată este traducerea "*Găsit-l-a în pământ pustiu, în loc de groază și de întinsă singurătate*".

⁴⁸ Exordium Parvum, 3, 2-5: "*ad heremum quae Cistercium dicebatur alacriter tetenderunt. Qui locus... pro nemoris spinarumque tunc temporis opacitate accessui hominum insolitus, a solis inhabitabatur feris... nemoris et spinarum densitate praecisa ac remota, monasterium ibidem... construere coeperunt*/ Exordium Cistercii, 1-7 "*Cistercium devenerunt, locum tunc scilicet horroris*". Policarpus Zakar, *I Cistercensi e la Cultura, în I Cistercensi e il Lazio*, Roma, 1978, p. 135.

expresiei a primat în istoriografia cisterciană. Cercetările arheologice însă au demonstrat că "protocistercienii" s-au așezat într-un loc unde exista deja în epocă o construcție ecleziastică⁴⁹. Expresia are, în opinia istoricului cistercian de origine maghiară, Policarpus Zakar, o altă accepțiune. Ea se referă la situația juridică a terenului, care conform cutumelor cisterciene nu trebuie să fie grevate de absolut nici un fel de obligații și legături. O ilustră cercetătoare britanică, Brenda Bolton, care de câteva decenii a zăbovit asupra acestei chestiuni, susține că monahii cistercieni se așează în pământuri care **nu sunt revendicate de nimeni**⁵⁰. De fapt nu trebuie să ne mirăm având în vedere că sunt moștenite în constituția ordinului cistercian cutumele ordinului de la Cluny, care după cum cunoaștem prin donația din anul 910 era exemptată și de autoritatea ecleziastică, dar și de cea laică.

Așadar, susținem din nou că toate exprimările categorice sau cu valoare absolutizantă care sunt făcute în genul regele X sau regele Y au fondat mănăstirea cisterciană Z sunt lipsite de suport real, deoarece cistercienii fie își aleg ei zona de colonizare, fie le arondează Roma sau au acordul acesteia pentru un teritoriu în scop misionar. Nu putem nega o contribuție a elementelor seculare în difuzarea ordinului cistercian, dar a aronda la sfârșitul secolului al XII-lea acest fenomen al expansiunii cistercienilor voinței și intereselor expansioniste sau strict politice ale factorilor de putere regali sau nobiliari este o eroare.

Dacă vom analiza cazul abației Cârța⁵¹ și vom merge pe filiație vom constata că această abație este una din puținele "fiice" din afara Franței ale mănăstirii dela Pontigny. Or, după cum se cunoaște, Pontigny-ul a fost fondată în condițiile juridice expuse mai sus. Pe locul unde a fost fondată abația de la Pontigny a existat, conform tradiției, un sălaș al unui eremit pe numele său fic Ansius, fie Etienne, dar probată prin expertize pe teren a fost prezența unei mici ferme "*also called Pontigny after the name of the region, was held there in franc alleu. Property held in franc alleu was outside the jurisdiction of local lords and free of all obligation*"⁵².

Brenda Bolton insistă asupra unor caracteristici de organizare ale ordinului puțin cunoscute până acum. Ea afirmă că cistercienii erau agresivi în procedurile de realizare a proiectelor lor. Modul cum s-a dezvoltat ordinul cistercian, caracteristicile organizării sale, demonstrează că monahii albi erau capabili să sintetizeze în acțiunea lor aspectele militare și cele propriu-zis monastice de solitudine și meditație. "*Atitudinea lor militărească în raporturile cu credința se oglindește nu doar în disciplina pe care o reflectă regulamentele din mănăstirile lor, dar și din aplicarea acestor regulamente în afara mănăstirilor. Cistercienii reprezentau grănicerii credinței în două sensuri, și fizic și metafizic. O dată trasate obiectivele lor cu absolută rigoare, pentru a le atinge se osteneau asupra frontierelor geografice ca și asupra celor spirituale ale «ortodoxiei» și erau pregătiți oricând unde aceste frontiere ar fi apărut*"⁵³. Tocmai spiritul de frontieră în scopul extinderii *Christianitas* a determinat și această strânsă alianță dintre cistercieni și Roma despre care am vorbit mai înainte.

Cum se fonda o abație cisterciană? Având în vedere *protectio* de care beneficiază din partea Curiei Romane în plină epocă a teocrației, trebuie să considerăm fondarea unei mănăstiri ca fiind un act făcut în dimensiunea politicii Romei.

Conform primei culegeri de statute a Capitlului General al ordinului, "*Instituta generalis Capituli apud Cistercium*", statutul I, "*Quo in loco sint construenda coenobia*" pomeneste despre

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Brenda Bolton, *Lo spirito...*, p. 56.

⁵¹ Confuz și plin de erori articolul lui Gh. Duzinchievici, *Propaganda cistercită printre români. În legătură cu cronică lui Albricus Trium-Fontium*, în *Cercetări Istorice. Revistă de Istorie Românească*, VI, 1928, nr. 2, p. 126-138.

⁵² Terry Kinder, *Architecture of the Cistercian Abbey of Pontigny, the Twelfth Century Church*, Indiana University, 1996 [1982], p. 15-39.

⁵³ Brenda Bolton, *op. cit.*, p. 59-60.

contactele privind găsirea unui teritoriu adecvat între viitorul abate tată și cel ce cunoaște zona, un eventual "ctitor"⁵⁴. Statutul însă nu precizează o altă modalitate specifică prin care se constituie o comunitate monastică cisterciană. Este vorba de faptul că mănăstirea putea fi constituită dintr-o donație, dar adesea nu era vorba de nici o donație, ci de o alegere⁵⁵ pe care o făceau cistercienii, cum am precizat mai sus, într-un pământ nerevendicat de o autoritate juridică întemeiată. Statutul XII, "*Quomodo novella ecclesia abbate et monachis et ceteris necessariis ordinetur*", precizează condițiile în care se populează o abație și se specifică numărul de monahi - 12 - care trebuie să fie conduși de un abate spre noua rezidență monastică. Pentru așa-numiții "*tabulatores*", cei care consemnau data întemeierii unei mănăstiri și redactarea catalogului cronologic al caselor ordinului, fondarea era compusă dintr-o succesiune de momente din care relevante erau: emiterea ordinului de fondare (*fundatio*)⁵⁶, confirmarea fondării de către Curia romană și de Capitlul General al ordinului, decizia papei de a asocia noua abație familiei ordinului cistercian (*institutio*), preluarea domeniului de fondare al noii mănăstiri (*dotatio*), edificarea clădirilor provizorii ale abației, binecuvântarea noului abate, părăsirea abației-mamă și sosirea conventului colonizator la locul noii ctitorii, consacrarea mănăstirii. Data fondării unei abații cisterciene coincide cu ziua, luna și anul populării sale⁵⁷.

Când este vorba de cazul unei mănăstiri de frontieră, a cărei misiune este mult mai dificilă, constatările privind fondarea sunt mult mai problematice⁵⁸. Acesta este și cazul abației de la Cârța. Ultimele patru decenii au făcut ca discuția în jurul Cârței să genereze mai multe curente de opinie relative la fondare, toate însă strict condiționate de realitățile locale, nici unul nefiind interesat de politica generală a Bisericii în epocă și în zonă.

Din punctul de vedere al misiunii romane, zona Transilvaniei, la începutul secolului al XIII-lea, prezintă caracteristici particulare care o individualizează în contextul misionar. O simplă perspectivă a frontului misionar ne va dezvălui că Transilvania se află în mijlocul unui spațiu frontieră a *Christianitas*, unde spre nord se desfășoară o puternică misiune sprijinită armat (ce degenerază în cruciadă) de creștinare a păgânilor baltici, în timp ce în sud există masive proiecte și după 1204 chiar realități misionare în rândul celor ce aparțin confesiunii răsăritene. Transilvania nu numai că întrunește ambele particularități ale misiunii, și în rândul păgânilor și în rândul creștinilor răsăriteni, dar aici întâlnim și dimensiunea tradițională occidentală a misiunii cisterciene, cea după cum o denumeste Brenda Bolton de evanghelizare a unei plebe recalcitrante și a unei lumi necreștinate sau descreștinate. Obiectivul esențial al așezării cistercienilor, așa cum îl putem

⁵⁴ Teorie funcțională pentru primii ani de existență ai ordinului și puțin funcțională în misiunile din Est. Dacă luăm în considerare popularea mănăstirilor din Grecia după 1204 vom constata că acest principiu nu funcționează deloc.

⁵⁵ Terryl N. Kinder, *I Cistercensi. Vita quotidiana. Cultura. Arte*, Milano, Jaca Book, 1997, p. 85.

⁵⁶ Ne vedem nevoiți să precizăm un lucru care revine des în istoriografia Cârței. Titlul de fondator nu trebuie înțeles ad-litteram. Putem da spre exemplu cazul lui Théobald al II-lea conte de Champagne, care a făcut considerabile donații cel puțin la opt abații cisterciene din întreaga Franță. La Clairvaux generozitatea sa a permis să se finanțeze o parte a construcției, astfel că i-a fost atribuit titlul generos de "fondator" al abației, deși donația sa era cu mult după fondarea reală a abației și nu greva relațiile juridice ale mănăstirii. *Ibidem*, p. 87.

⁵⁷ Dan Nicolae Busuioc von Hasselbach, *Mănăstirea cisterciană Cârța în secolul al XIII-lea. Contribuții la istoria Țării Făgărașului în Evul Mediu*, referat de doctorat, p. 10-14.

⁵⁸ "*Parlando della fondazione dei monasteri, si dice frequentemente che i monaci lavoravano duramente per molti anni, oppure che, appena arrivati, costruivano un'abbazia bella e spaziosa. Nella maggior parte dei casi nessuna di queste versioni corrisponde alla realtà. Nei rari casi in cui tali informazioni sono state trasmesse in modo attendibile, osserviamo che le circostanze di ciascuna fondazione furono notevolmente diverse a seconda delle condizioni locali, e che spesso passarono diversi decenni prima che venisse edificato quello che consideriamo il «monastero permanente»*". Terryl N. Kinder, *I Cistercensi...*, p. 85.

percepe din documentația vagă și adesea contradictorie care ne-a rămas despre Cârța de la începutul secolului al XIII-lea. Atât la Igrîș, cât și la Cârța se pare că rolul așezării acestor abații a fost strict misionar, cu evidentă propensiune spre populația de rit răsăritean. Este, credem noi, expresia progresiei tot mai accelerate a misiunii Bisericii Romane în conformitate cu ideologia *Christianitas*. În toată această întreprindere rolul factorilor politici din zonă este unul strict militar. Abația cisterciană de la Igrîș, despre care se vorbește extrem de puțin în istoriografia românească, aparent nu pune probleme nici unei istoriografii decât eventual celei cisterciene. Deși cea maghiară a categorisit-o în rândul așa-ziselor "fundații" cisterciene ale lui Bela al III-lea, iar cea românească a consimțit tacit la această sterilă concluzie, cazul Igrîșului nu este atât de rezolvat precum pare. Mai mult decât evident este locul în care este fondată mănăstirea de la Igrîș în 1179⁵⁹. Ea este așezată într-o zonă de densitate etnică românească cu eventuale intruziuni slave. Situația este probată de existența mănăstirilor de rit răsăritean din zonă. Cum am mai amintit, Gyula Moravcsik pomenesc pentru sfârșitul secolului al XII-lea începutul secolului al XIII-lea cel puțin 600 de mănăstiri ortodoxe existente pe teritoriul Ungariei de atunci. Un simplu calcul al mediei ne îndreptățește să considerăm că pe teritoriul Transilvaniei cucerit până în acel moment existau câteva zeci de asemenea așezăminte monastice. De ce credem că Igrîșul este așezată într-o zonă de densitate românească de rit răsăritean? Pentru că în general toate mănăstirile înființate în epocă în Ungaria și Polonia au avut scop misionar și pentru că zona în cauză nu a fost alterată din punct de vedere etnic de-a lungul istoriei, comitatul respectiv având mereu o mare reprezentativitate de populație românească, care a și reușit să întemeieze structuri statale de dimensiuni notabile nu cu mult timp înainte⁶⁰. În fapt, este clar că înstăpânirea maghiară la modul concret se realizează în zonă într-o perioadă nu cu mult anterioară fondării Igrîșului la 1179. Astfel, comiții comitatului Cenad sunt menționați începând cu anul 1165 sau 1187, și în aceeași perioadă această instituție se va fi conturat și organizat mai bine⁶¹. Oricum, sub nici o formă nu poate fi acreditată în cazul Igrîș, după cum nici în cazul Cârța, ideea unei îmbunătățiri economice prin chemarea cistercienilor, pentru că nimic din istoria zonelor respective nu ne îndrituiește să observăm performanțe tehnico-economice demne de luat în considerare.

Igrîșul 1179 și Cârța în intervalul 1198-1208 sunt două momente care cronologic anturează îndeaproape progresia teritorială în interiorul voievodatului transilvan a regatului maghiar. Ceea ce însă deosebește fundamental cele două abații este contextul de politică generală în care se face fondarea. Dacă întemeierea Igrîșului este corelată cu programul general în condiții de misiune în Ungaria în parametri normali, întemeierea Cârței se petrece în împrejurări excepționale atât din perspectiva Romei, cât și a Ungariei. Să lăsăm însă să glăsuiască izvoarele despre acest important moment al istoriei naționale. Statutele Capitlului General al ordinului Cistercian pomenesc pentru anul 1206 de un abate ultrasilvan "*Abbas ultra Sylvas in Hungaria, filius abbatis de Egris, in sequenti generali Capitulo omni occasione postposita, Cistercio se praesentet veniam quare nunquam venerit petiturus. Abbas de Egris hoc ei denuntiet*"⁶². Aceleași Statute, pentru anul 1208, se referă la un abate transilvan "*Abbas Transylvanus qui per decem*

⁵⁹ "Apr. 25 - Dominica Palmarum - Fundata est abbatia de Egres secundum tabulas monasteriorum ordinis antiquiores". Ferenc L. Hervay, *Repertorium* ..., p. 90.

⁶⁰ "Ducatul condus de Ahtum rudă și urmaș al lui Glad cu centrul în urbs Morisena. La Morisena exista o mănăstire ortodoxă la care slujea o treime din populația orașului. În secolele XII-XIII, până la invazia tătară (1241), sunt atestate vreo 13 mănăstiri ortodoxe, ale unor familii de nobili în zona Mureșului. Din buletinele papei Honoriu al III-lea, din 1216 și 1218, reiese organizarea și în părțile Aradului a unor mănăstiri fiind de vasta organizație monahală a Sfântului Theodosiu. Ambele redactări ale buletinului pomenite amintesc la Tosani sau Rosani o mănăstire cu bunuri «donate odinioară» de către Glad și Manuel". Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneză statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 126-127.

⁶¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, p. 118.

⁶² Josephus Canivez, *Statuta* ..., p. 323.

*annos ad Capitulum non venit, cum anno praeterito praeceptum ei fuerat a Capitulo ut veniret, usque ad Pascha Cistercium veniat*⁶³. Aproape toți exegeții români, excepție făcând Dan Nicolae Busuioc von Hasselbach, au plasat cu referire la cea de-a doua mențiune întemeierea Cârței în anul 1198, calculând prin simpla scădere intervalul de timp de când un abate transilvan nu se prezentase la Capitlu. Toți au pus semnul egalității între abatele de Cârța și acest abate transilvan, fără să încerce o interpretare mai profundă a adjectivului "transilvan". Dacă ar fi studiat cu atenție statutele editate de Canivez ar fi constatat că referințele geografice atât de generoase în ambiguitatea lor de felul *ultra Sylvas* sunt aproape inexistente și că aproape fiecare mănăstire are o denuminațiune proprie sigur cu numeroase variațiuni. Dacă vom căuta în aceleași statute vom constata că Igrîșul este denumit în diverse feluri: Egres la 1191, Aigris în 1196, Gris în 1199, Hegris la 1205, Egris la 1212, iar Cârța și ea cunoaște în statute diverse denumiri: Karz în 1216, Kerc în 1235, Kaercia în 1239, Querce în 1240, Keirk în 1279, toate având însă sonorități apropiate de denumirile convenționale folosite astăzi. De ce dacă se cunoștea așezarea abației de la Cârța, având în vedere datele pe care le-am menționat mai sus în ceea ce privește fondarea mănăstirii, denumirea ei este atât de generală: abatele transilvan. Cu siguranță nu-l putem identifica pe abatele transilvan cu cel de Cârța. Ar fi un anacronism să procedăm astfel. Deși finalizarea acțiunii abatelui transilvan va fi în perimetrul geografic al Cârței, aceasta nu ar fi deloc valabilă pentru anul 1198 și doar plauzibilă pentru anii 1206-1208.

Suntem într-o epocă în care în Occident cancelariile și scriptoriile cunosc o dezvoltare fără precedent. Sigur nu este cazul Ungariei, unde cancelaria regală este într-un stadiu primitiv de dezvoltare⁶⁴. O greșeală atât de flagrantă în cazul scribilor cistercieni nu este credem noi de presupus. Mai ales că denumirea nu este aceeași în cele două cazuri expuse. O dată se vorbește de *abbas ultra Sylvas in Hungaria* și o dată de *abbas Transilvanus*. Formula adjectivală în al doilea caz este mult mai precizată și mai plină, are un conținut mult mai riguros instituțional decât prima formulă de simplă localizarea geografică. Ceea ce nu cunosc probabil exegeții care au plasat simplist înființarea Cârței la 1198 este faptul că între întemeierea unei abații și fondarea ei propriu-zisă cu teritoriu arondat și edificii de cult proprii poate să treacă un interval bun de ani, timp în care se configurează și se definitivează strategia și programul viitoarei abații în paralel cu căutarea locului de instalare⁶⁵. Căci nucleul unei fundații - mănăstiri cisterciene, este comunitatea, abatele și cei doisprezece monahi și nu edificiile și locul, iar această comunitate o dată creată trebuie un interval de timp pentru a se stabili și a-și crea un spațiu adecvat⁶⁶. Așa că în denumirile generice de abate ultrasilvan și transilvan trebuie să vedem comunitatea unei abații cisterciene abatele și corpul monahal pregătit la Igrîș, disponibil pentru o nouă creație cisterciană, dar care își începe o lungă itineranță de la abația din care "s-a născut". De fapt, dacă analizăm perioada care a trecut de la crearea mănăstirii de la Igrîș 1179 și prima mențiune despre abatele ultrasilvan 1198, constatăm că din punct de vedere demografic mănăstirea Igrîș a avut suficient timp pentru a "procrea" știut fiind că în tradiția cisterciană atunci se poate genera o nouă filie când pe lângă corpul de 12 monahi și un abate există un număr de cel puțin 60 de monahi⁶⁷ din rândul cărora se pot desprinde 13

⁶³ *Ibidem*, p. 349-350.

⁶⁴ "...trascorsero infatti ben duecento anni tra l'istituzione della monarchia e la nomina, nel 1181, del primo Cancelliere". Erik Fügedi, *Ai confini tra l'uso orale e l'uso scritto. La pratica della cancelleria in Ungheria, in Spiritualità e lettere...*, p. 195.

⁶⁵ Binevenită sublinierea pe care o face Michel Tănase, când afirmă că anul 1198 este anul "fundării instituționale" a unei noi abații cisterciene. Michel Tănase, *Avatarurile unui act de donație. Donația făcută Cistercienilor în Țara Bârsei, de către Bela al IV-lea, la 17 martie 1240*, în *Revista Istorică*, tom IV, nr. 1-2, 1993, p. 60.

⁶⁶ Terry N. Kinder, *I Cistercensi...*, p. 85.

⁶⁷ "Pour essayer et fonder d'autres monastères, une abbaye devait être surpeuplée. En règle générale, elle devait avoir 60 moines. Ce fut le cas pour la fondation de Pontigny". Maur Cocheril, *L'implantation des*

misionari pentru noua fundație⁶⁸. În fapt, prima pomenire a Cârței cu această denumire în statute este în anul 1216. Datarea a fost sprijinită și de concluziile formulate de istoricii de artă și de arheologi, care au convenit că primele clădiri la Cârța au fost construite în intervalul 1210-1215.

Pentru a preciza condițiile în care a fost înființată abația cisterciană de la Cârța vom face apel la documentele pe care ni le oferă și cancelaria maghiară. Un document emis de cancelarie care să precizeze cu strictețe data înființării abației nu există, deși o astfel de abație, în condițiile unui patronat regal - așa cum susțin o mulțime de autori - ar presupune existența unei charte privilegiale⁶⁹. Primul document emis de autoritatea regală cu referire la situația juridică a abației de la Cârța este actul de confirmare a donației pe care o face mănăstirii magistrul Gocelinus. Confirmând abației cisterciene donația făcută de magistrul Gocelinus, regele arată că, deși dăruise credinciosului și iubitului său cleric muntele Sfântul Mihail în Transilvania, împreună cu biserica și cu pământul ce ține de el, totuși o dată cu trecerea timpului, gândindu-se la mântuirea sufletului său, acesta dăruise muntele împreună cu pertinențele sale abației Cârța. Așadar - continuă actul regal -, am hotărât ca pomenitul munte împreună cu biserica, pământul și cele ce țin de el să treacă pe veci în stăpânirea sus-numitei abații. Până aici avem de-a face cu o simplă confirmare cu valoare notarială a unei donații făcute de o parte unei alte părți. Ceea ce urmează în document este partea esențială care zugrăvește condițiile juridice ale fondării abației: "*Item etiam confirmamus in praesenti privilegio terram quam prius eidem monasterio contuleramus exemptam de Blaccis pro remedio animae nostrae per fidelem ac dilectum nostrorum Benedictum tunc temporis vaivodam assignari facientes*". Valoarea acestui fragment constă în expresia "*terram ... exemptam de Blaccis*"⁷⁰. Această sintagmă a fost interpretată în diverse feluri, care au evidențiat mai ales valoarea patrimonială a expresiei și nu valoarea instituțională⁷¹. Exemptiunea, are o valoare instituțională și juridică precisă și nu se pretează unei interpretări de genul "pământ smuls de la români". Exemptiunea în acest caz înseamnă scoaterea posesiunilor funciare ale abației de Cârța de sub jurisdicția în primul rând religioasă a românilor, recunoscută fiind o atare organizare religioasă. Deci, dacă există o jurisdicție religioasă românească în zonă ea trebuie să fie la nivelul fie a unui episcopat, fie a unui protopopiat care era probabil în aria de jurisdicție a unui centru de putere care putea susține o astfel de suprastructură ecleziastică. Termenii sunt foarte clari și instrumentul juridic exemptiunea este perfect potrivit cu întreaga evoluție a dreptului canonic în epocă. Dar, se ridică anumite semne de întrebare. Oare expresia *terram exemptam de blaccis* nu este destul de imprecisă și nu denotă ea o oarecare nesiguranță a cancelariei regale? Românii care au primit în cuprinsul proprietăților lor pe cistercieni au înțeles în sensul occidental al exemptiunii așezarea monahilor francezi? De obicei exemptiunea este un termen specific cancelăriilor ecleziastice și având în vedere faptul că ordinul cistercian este un ordin exempt s-ar putea să fie un

abbayes cisterciennes dans la Péninsule Ibérique, în *Anuario de Estudios Medievales*, Barcelona, I, 1964, p. 222.

⁶⁸ "*Quomodo novella ecclesia abbate et monachis et ceteris necessariis ordinetur Duodecim monachi cum abbate terciodecimo ad cenobia nova transmittantur, nec tamen illuc destinentur donec locus libris, domibus et necessariis aptetur...*". Christopher Norton, *Table of Cistercian legislation on art and architecture*, în *Cistercian Art and Architecture in the British Isles*, edited by Christopher Norton and David Park, Cambridge, 1986, p. 320.

⁶⁹ "*L'oralità era talmente diffusa da essere utilizzata perfino nei monasteri forma orale.... un monastero benedettino venne fondato da un potente personaggio laico con procedimento verbale alla presenza del re, e soltanto in seguito l'atto venne sancito da un decreto reale*". Erik Fügedi, *op. cit.*, p. 374.

⁷⁰ A se vedea tratarea exemptiunii din punct de vedere metodologic la V. Tirelli, *Di un privilegio dell'abbazia di Chiaravalle della Colomba nel Piacentino: una nota sulla "exemptio" dell'Ordine cistercense*, în *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medioevo e Archivio muratoriano*, 72, 1960, p. 191-217.

⁷¹ O excelentă trecere în revistă a diverselor interpretări la Dan Nicolae Busuioc von Hasellbach, *op. cit.*, p. 19 sq.

automatism al cancelariei compusă firește din ecleziaști. Imprecizia aceasta relativă la posesorii terenului pe care s-au așezat cistercienii mărturisește o nesiguranță care induce la ideea unui nivel extrem de redus de cunoștințe despre zona în care s-au așezat cistercienii. Dacă numai cu aproape două decenii înainte exista o siguranță în identificarea unor instituții eclesiastice pe moșile fiilor cnezului Bela (Belekneș), ne punem întrebarea probabil retorică de ce acest impersonal *blaccis*. Răspunsul este credem noi simplu. Pentru că regalitatea cunoaște în foarte mică măsură realitățile din zonă. Probabil în acest context al donației confirmate magistrului Gocelinus se petrece și penetrația **instituțională** maghiară în zonă. Este flagrantă diferența între denumirea impersonală *blaccis* și precizia relativă cu care se confirmă hotărârile acestui ținut. Textul mai cuprinde un fragment care ridică semne de întrebare. Este vorba de insinuarea potrivit căreia terenul abației cisterciene ar fi fost donație regală⁷². Dacă era donație regală de ce mai trebuia extras de sub jurisdicția religioasă a românilor, având în vedere că orice pământ nou cucerit este integrat și organismelor eclesiastice teritoriale? Cu siguranță ne confruntăm cu un clișeu al primitivei cancelarii maghiare. Clișeul este datorat probabil și condițiilor grele cărora trebuia să le facă față regele la un an după emiterea "Bulei de Aur", prin care a pierdut sau i-au fost diminuate o sumă de prerogative din cauza diferendelor cu mica nobilime pe de o parte și înalta ierarhie eclesiastică pe de altă parte. Grijă regelui sau a lui Bela și a acoliților acestuia, căruia i-au fost reproșate de către mica nobilime agresivă extrem de multe concesii făcute fie organismelor eclesiastice, fie marilor feudali este de a soluționa retroactiv probleme juridice care răzbat din acte indirecte. Nu avem în textul confirmării donației lui Gocelinus un transumpt sau o referință cronologică destul de clară a unei presupuse inițiale donații regale⁷³.

Continuând analiza noastră vom constata că abația cisterciană de la Cârța a fost întemeiată într-un teren care corespunde din multe puncte de vedere habitatului inițial al monahilor plecați de la Igriș, o ambianță în care prezența populației de rit răsăritean este o realitate de necontestat, deși statutele inițiale ale ordinului interziceau acest lucru. Ca orice mănăstire misionară probabil comunitatea de monahi ce va sfârși prin a se așeza la Cârța a avut o lungă intineranță până s-a stabilizat într-un teren unde au fost întrunite condițiile pentru înființarea unei abații misionare. Probabil s-au așezat și au negociat cu potențații locali, acei *blaccis*, terenul pe care s-au instalat⁷⁴. Credem că este de domeniul iluzoriului orice interpretare care să mășeze pe

⁷² Probabil că o donație regală ar fi fost cuprinsă undeva în actele ordinului. Conform unei decizii a Capitlului General din 1194, orice loc oferit ordinului trebuia vizitat de doi abați desemnați de adunarea capitulară. Acești doi abați ar fi trebuit să întocmească un raport minuțios care să verifice minuțios "*s'ils se présentaient dans les conditions requises par la Règle, si la donation était suffisante pour assurer la vie de la communauté, s'il n'y avait pas d'obstacles de la part de l'évêque ni de celle des voisins, enfin se renseigner sur la disposition des bâtiments si ceux-ci étaient déjà construits ou en cours de construction*". Maur Cocheril, *Les Cisterciens*, în *Les Ordres religieux. La vie et l'art*, sous la direction de Gabriel Le Bras, tome, I, Paris, 1979, p. 368. Să remarcăm că o donație în condițiile precizate mai sus nu ar fi putut lipsi din Statutele Capitlului General.

⁷³ "*I clerici*" che nei secoli dodicesimo e tredicesimo costituivano le Cancellerie, avevano trascorso l'infanzia in un ambiente in cui vigeva l'oralità, e pertanto non potevano evitare gli effetti di questa situazione. Nei documenti regi, che attribuivano a qualcuno il possesso terriero, la Cancelleria non si limitava a ricordare semplicemente che il monarca intendeva remunerare servizi di grande importanza, ma forniva anche un'ampia descrizione di tali servizi, il che non era negli usi delle altre Cancellerie d'Europa". Erik Fügedi, op. cit., p. 367.

⁷⁴ "*Un propriétaire civil ou ecclésiastique offre à l'Ordre un domaine, ou bien un abbé cherche un emplacement pour installer son propre monastère ou une filiale*". Maur Cocheril, *Les Cisterciens...*, p. 368. După cum demonstrează Constance H. Berman, contrar opiniei "vulgare" conform căreia cistercienii s-au stabilit numai în zone nelocuite, ce necesitau deșteleniri și defrișări, ei au căutat destul de des pământuri deja cultivate pe care le reorganizează din punct de vedere agricol. Constance H. Berman, *Medieval Agriculture*.

importanța ca potențial economic a abației din Cârța, având în vedere că nu au fost respectate prescripțiile arhitectonice ale planului bernardin, intrarea converșilor fiind umplută cu piatră după ce în faza elevației zidurilor abației fusese prevăzută un decupaj în ziduri⁷⁵. Cât privește intineranța comunității în frunte cu abatele trebuie să analizăm documentele care ni s-au păstrat. Dacă în Statutele publicate de Canivez, la 1206 se vorbește de un abate ultrasilvan și la 1208 de un abate transilvan înseamnă că cel puțin la 1207-1208 încă acest abate și comunitatea pe care o conducea nu aveau încă o rezidență stabilă conformă scopurilor misionare. Având în vedere că Inocențiu al III-lea preconizase ordinul cistercian ca un adevărat ordin al predicatorilor și interzisese Capitlului General să impună rezidență fixă călugărilor misionari nu trebuie să ne mai mirăm de această situație. Pe de altă parte, există mai multe cazuri valorificate de ilustrul arheolog și istoric al artei cisterciene Anselme Dimier, în care abații mari și prestigioase și-au schimbat așezarea⁷⁶. Maur Cocheril este și mai precis: "*les nécessités matérielles peuvent contraindre les moines fondateurs ou leurs successeurs immédiats à abandonner l'emplacement primitif pour en chercher un autre qui leur convient mieux. Rares sont les monastères qui n'ont pas connu de déplacement. Il y eut de véritables communautés itinérantes. L'un des exemples les plus typiques, un véritable roman, est fourni par une abbaye danoise. Des moines de Vitskoel s'établirent en 1165 à Sminge, paroisse de Tvilum, dans le canton de Gjerm. Peu après, ils se transportèrent plus au sud, à Veng, ancienne abbaye bénédictine située dans le canton de Hjelmslev. La tentative de fondation en cet endroit échoua. Derechef les moines se remirent en route et vinrent à Kalvøe, petite île du lac de Skanderborg, un peu à l'ouest de la ville du même nom. Enfin, en 1172, ils trouvèrent un lieu qui leur convenait, à Oem, dans la paroisse de Ry. Tout heureux de leur découverte, les moines jouant sur les mots comme le cas est fréquent chez les cisterciens, baptisèrent leur monastère Oemkloster. Peut-être est-ce en Angleterre que le transferts sont le plus nombreux et les plus hardis. Les moines de Brightley, dans le Devon, s'en vont à Forde, dans le Dorset. Ceux de Farrigdon (Berkshire) élisent Beaulieu (Hampshire), sur la côte sud de l'île. Les cisterciens de Wyresdale, dans le Lancashire, n'hésitent pas à se transporter en Irlande où ils fondent*

The Southern French Countryside and the Early Cistercians. A Study of Fortythree Monasteries, in Transactions of the American Philosophical Society, Philadelphia, 76 (1986), p. 1-180.

⁷⁵ Un răspuns care poate fi dat în această etapă a cercetării lipsei fraților converși, care pune problema supraviețuirii unei mănăstiri cisterciene în condițiile în care prezența germană nu este reprezentativă este acela că cei care au asigurat în primii ani supraviețuirea mănăstirii au fost locuitorii români. Ne bazăm această ipoteză pe faptul că cistercienii erau extrem de atașați de practica creșterii oilor. Vom da, pentru comparație un exemplu pe care l-am mai întâlnit până acum. Mănăstirea cisterciană de la Poblet, mănăstire de frontieră asemeni Cârței, deținea în anul 1316, 2215 oi, 1500 de capre, 172 porci, 40 de cai. "*I Cistercensi, i cui insediamenti vengono realizzati a partire dalla terza decade del XII secolo quali presidi spirituali e socio-culturali cristiani della Reconquista, si trovano, al loro arrivo, in una situazione che potremmo definire ideale per la loro vocazione e per le loro attitudini. E' da notare, in aggiunta, che si tratta di diramazioni di abbazie francesi espertissime di allevamento del bestiame. Essi non fanno altro, dunque, che impegnare le loro capacità pratiche ed organizzative in un settore a loro congeniale: pastorizia su larga scala, con spostamenti degli animali su e giù tra il piano e la montagna, a seconda delle stagioni*". Igino Vona, *I Cistercensi e la transumanza nei secoli XII-XIV*, în *Rivista Cistercense*, anno IX, nr. 1, gennaio-aprile, 1992. Mănăstirea scoțiană Melrose număra puțin după înființare 22500 oi, 11960, viței, 3540 vaci. Anselme Dimier, *Ménagerie cistercienne*, în *Cîteaux*, 22, 1973, p. 5-30.

⁷⁶ "*Marienstatt, Nassau, cercle de Westerwald, près Hachenburg. Fond. en 1215, à Kirburg, dioc. de Trèves, puis transf. en 1227 au dioc. de Cologne; Reigny, France, dép. Yonne, Fond. en 1128 au dioc. d'Auxerre, dans l'ancien ermitage de Fontemol, et transféré à Reigny en 1134; Rueda, Espagne, Aragon, prov. Saragosse. Fond. en 1152 près Escatron et transférée à Rueda au com. du XIII e siècle au dioc. de Huesca; Le Thoronet, France, dép. Var. Fond. en 1136, à Florège, transférée au Thoronet en 1176, au dioc. de Fréjus*". M.-Anselme Dimier, *Recueil de plans d'églises cisterciennes*, I, Introduction. Bibliographie et tables, Paris-Grignan, 1949, passim.

Woney, tandis que les fondateurs de Calder, dans le Cumberland, abandonnent le domaine et, traversant l'île d'ouest en est, viennent planter leur tente à Byland, dans le Yorkshire. Ce ne sont que quelques exemples pris au hasard et que l'on pourrait multiplier. Le transfert d'un lieu à un autre était considéré comme une chose normale, au moins à l'origine: «Si des clercs ou des laïcs... veulent offrir un lieu à une abbé pour y transférer son monastère, il peut l'accepter s'il le juge convenable et faire le transfert»⁷⁷. Plus tard le Chapitre général de 1152 régla officiellement les transferts: «Ils est cependant permis à une abbé, pour une incommodité intolérable, après avoir pris conseil de l'abbé-père, de transférer son monastère dans un endroit plus convenable»⁷⁸.

Dacă ar fi să datăm cu rigoarea cronologică anul în care a fost înființată abația cisterciană de la Cârța, ar trebui să ne folosim de prima indicație din Statute care amintește numele abației. Este vorba de anul 1216. Dar cu siguranță abația a fost întemeiată cu câțva timp înainte. Trebuie să vedem ce alte repere cronologice putem utiliza. Între mențiunea din 1208 relativă la abatele transilvan și numele abației pe care-l aflăm în anul 1216 singura informație certă de care ne putem servi deși și aceasta este imprecisă, este pomenirea voievodului Benedict al Transilvaniei în confirmarea donației magistrului Gocelinus. Voievodul Benedict, originar probabil din comitatul Sopron, apare evocat în documentele cancelariei regale maghiare în anii 1202, 1203, 1206, 1208, 1209, 1221 și pentru ultima dată în 1223. Preluând funcția de voievod al Transilvaniei în 1202, el s-a menținut în demnitatea voievodală până la 1206, când devine comite de Sopron, pentru ca în anii 1208-1209 să dețină din nou funcția de voievod al Transilvaniei⁷⁹. Probabil în acești doi ani 1208-1209 voievodul Benedict să fi sprijinit, prin diverse mijloace, comunitatea cisterciană care se va stabili definitiv la Cârța. Nu este exclus ca el să fi intervenit logistic pentru tranzacțiile dintre români și cistercieni, dar nu poate fi vorba de o punere în stăpânire⁸⁰. Un asemenea demers nu rămânea nesemnlat în documentele cancelariei regale, a cancelariei pontificale sau în statutele ordinului.

Au existat și există opinii conform cărora progresia cisterciană în sudul Transilvaniei ar fi făcut parte dintr-un plan bine pus la punct de misiune în întreaga zonă a Europei răsăritene și sudice. Este adevărat că au existat asemenea proiecte, dar ele pot fi doar astăzi interpretate ca proiecte, în epocă nefiind decât rezultat al pulsunii misionare a Bisericii Romane ajunsă într-un moment de plină afirmare. A socoti Cârța ca făcând parte din planurile de expansiune ale regalității maghiare, când s-a văzut că sub Inocențiu al III-lea programul misionar al bisericii este independent și-și subordonează factorul laic, este o perspectivă anacronică. A subordona fondarea

⁷⁷ "Si clerici vel laici locum aliquem... quatinus ad abbatiam transferendam proficiat, concedere voluerint abbasque illius cenobii, a quo consultum flagitant, locum hilem prospexerit, suscipiat illum si voluerit". *Cistercii Statuta Antiquissima*, auctore Mons. Dr. Joseph Turk, *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, Romae, 1948, annus IV, fasc. 1-4, p. 19.

⁷⁸ Maur Cocheril, *L'implantation...*, p. 217-218.

⁷⁹ Dan Nicolae Busuioc von Hasellbach, *op. cit.*, p. 19.

⁸⁰ Cercetările întreprinse în ultimii ani de diverși studioși au demonstrat că cistercienii, așa cum am mai subliniat deja de câteva ori, preferau să se așeze în teritorii nerevendicate de nimeni. Putem lua spre exemplificare cazul abației cisterciene de la Poblet, care în ultimii ani constituie un model în tratarea chestiunii abațiilor de frontieră un model apropiat de Cârța, sigur, respectând contextul geografic: "The growth of Poblet's domain may be explained largely in terms of the close relation of her land acquisitions to the movement of the battle zones on the frontier. The monastery was founded next to a virtual "no-man's land", and was surrounded by lands which had belonged to the Moors only a few years before. The extreme limits of the frontier in 1150 were neither tangible nor stationary as on a border, but were merely the most remote areas of Christian penetration"., Lawrence McCrank, *The frontier of the Spanish Reconquest and the land acquisition of the Cistercians of Poblet, 1150-1276*, în Lawrence McCrank, *Medieval Frontier History in New Catalonia*, Variorum, London, 1996, p. V, 57.

Cârței intențiilor de expansiune în câmpia munteană și în zona sus-dunăreană este deja prea mult. Conform unei astfel de ipoteze regalitatea maghiară ar fi cea mai vizionară regalitate europeană, cu proiecte teritoriale pe care, pentru comparație, nici regalitatea franceză în timpul lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt nu le putea realiza⁸¹.

Expansiunea cisterciană în Transilvania pe aliniamentul Igrîș-Cârța face parte din proiectul misionar special al abației-mamă de la Pontigny. Ce rațiuni concrete au stat la baza unei astfel de misiuni a Pontigny-ului în spațiul răsăritean deocamdată ne scapă⁸². Cert este că abația de la Pontigny nu a fondat în afara teritoriului francez decât două mănăstiri în peninsula italică⁸³ și trei mănăstiri în Ungaria și Transilvania (Igrîș, Cârța și Keresztur). Având în vedere că aceste trei abații sunt fondate toate în zone cu densitate ridicată de populație de rit răsăritean putem conchide că misiunea lor a fost cu precădere orientată în această dimensiune a contactelor cu lumea răsăriteană și că doar tangențial ele au fost orientate spre misiunea către grupurile de populație păgână existente în zonă. De fapt pe aliniamentul ce merge de la Marea Baltică la Marea Egee vom constata că abațiile baltice erau orientate spre contactele cu lumea păgână pe când mănăstirile cisterciene din Grecia sunt consecință a Cruciadei a IV-a și au ca misiune cu predilecție populația de *lege greacă* aflată sub dominația "francilor". Abațiile cisterciene din Transilvania probabil se împartășesc din teoria misionară a lui Bernard de Clairvaux, care preconizase o misiune răsăriteană a călugărilor albi în special în lumea așa-zis ortodoxă, în speță în zona Ruteniei⁸⁴.

⁸¹ Vezi opiniile exprimate de Jacques Le Goff în monografia dedicată lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt. Noi am folosit ediția italiană, *San Luigi*, Einaudi, Torino, 1996, *passim*.

⁸² Se cunoaște că misiunea cisterciană în zona răsăritului Europei a fost dezvoltată cu precădere de abațiile mamă de la Clairvaux și Morimond. Se pare că "avântul" misionar al Pontigny-ului în această zonă din Europa se datorează indicațiilor date de Alexandru al III-lea corelate cu atitudinea comunității monastice, ca urmare a remușcărilor provocate de faptul că în cazul Thomas Becket a cedat în fața Capitlului General și puterii seculare reprezentată de Henric al II-lea. Marie Anselme Dimier, *Henri II, Thomas Becket et les cisterciens*, în *Thomas Becket. Actes du Colloque International de Sédieres, 19-24 Aout 1973*, publiés par Raymonde Foreville, Beauchesne, Paris, 1975, p. 49-53.

Pe de altă parte, Henri Eydoux susține că: "A la fin du XIIe siècle et au début du XIIIe siècle, l'expansion cistercienne devait briller d'une dernière lueur. En 1174, le Chapitre général de l'Ordre avait pris, à la demande de l'évêque de Schwerin, une résolution qui permettait aux Cisterciens de fonder des établissements dans des contrées non encore christianisées. Un champ nouveau s'ouvrait aux moines blancs, qui, avec les Prémontrés, devenaient, à l'est de l'Elbe, des pionniers de colonisation et des missionnaires, préfaçant ainsi le rôle des Chevaliers teutoniques". Henri-Paul, Eydoux, *L'Architecture des églises cisterciennes d'Allemagne*, Paris, PUF, 1952, p. 18.

⁸³ "La Penisola italica rimane uno spazio di espansione anche per l'abbazia di Pontigny che, attraverso il monastero di Saint-Sulpice in Savoia fondò nel 1143 l'abbazia di Santa Maria di Falleri e nel 1145 quella di San Martino al Cimino". M. Bartoli, *Bernardo di Clairvaux e le Fondazioni Cistercensi in Italia*, în *Presenza benedettina nel Piacentino, 480-1980*". *Atti delle giornate di studio: Bobbio-Chiaravalle della Colomba, 27-28 giugno 1981*, în *Archivum Bobiense. Studia*, I, 1982, p. 140.

⁸⁴ Iată un pasaj despre problemele misionare în viziunea lui Bernard de Clairvaux: "Mais nous, quelle excuse avons-nous de ne rien faire? En vertu de quelle assurance, en vertu de quelle conviction ne présentons-nous même pas le Christ à ceux qui ne l'ont pas? N'est-ce point injustice de notre part de retenir ainsi la vérité de Dieu? Et pourtant, il faut bien que soit un jour réalisée la communion des peuples. Attendrons-nous que la foi leur tombe du ciel? A qui arrive-t-il de croire par hasard? Comment donc croiront-ils, si personne ne les instruit? a demandé l'Apôtre. Pierre fut envoyé à Corneille, Philippe fut envoyé à l'Eunuque, et nous avons plus près de nous l'exemple d'Augustin, qui reçut la mission du pape saint Grégoire d'aller porter la foi aux Anglais. Voilà ce que tu peux te dire au sujet des Gentils. Je ne m'en tiendrai pas là. Parlons de l'obstination des Grecs. Unis à nous sans l'être, ils partagent notre foi mais se séparent de nous par l'obédience; bien que, dans les sentiers de la foi même, il leur soit arrivé de faire des faux-pas. Parlons aussi de cette hérésie qui se

Oricum, opinăm că nu există vreo legătură directă între evenimentele din anul 1204 și fondarea abației de la Cârța. Misiunea abației de la Cârța fusese amorsată de la 1198 și nu făcea altceva decât să reprezinte o prelungire a activității abației-mamă Igriș.

Singurele apropieri pe care le putem face între activitatea abației de la Cârța și abațiile post 1204 din Grecia medievală (12 fundații)⁸⁵ se referă la aspecte de politică generală ale Romei și ale Ordinului cistercian. Astfel, în anul 1216, când în Statute este pomenită pentru prima dată abația de la Cârța, Capitlul General emite o directivă prin care abații mănăstirilor cisterciene din Grecia primesc aceeași dispensă precum abatele de Cârța⁸⁶, adică obligația de a se prezenta la Capitlul General o dată la patru ani în locul obișnuitei prezențe anuale⁸⁷.

O astfel de mănăstire, în caz că ar fi fost "ctitorie regală", ar fi trebuit să prezinte o semnificație aparte pentru regatul maghiar, fiind situată în zona de mare "interes" a regalității maghiare. Că nu este defel așa rezultă indubitabil din lipsa documentelor de înzestrare a acestei abații până la 1240. Doar în preajma anului 1240 se pare că zona ce interesează abația cisterciană Cârța a pătruns în ambianța teritorială a regalității maghiare. Anul 1240 este cu siguranță anul în care regele Ungariei Bela al IV-lea devine un fel de "ctitor" al abației, deci "dispune" de posesiunile pe care le va dona indirect mănăstirii. În actul emis la 17 martie 1240⁸⁸, regele Bela al IV-lea

glisse presque partout furtivement, et qui, en plusieurs lieux, sévit à découvert. Car c'est publiquement qu'elle se hâte de dévorer çà et là les fils chéris de l'Eglise! Veux-tu savoir où cela se passe? Questionne donc tes envoyés qui font dans le Midi de si fréquents voyages. Ceux-là le savent fort bien et pourront te le dire. Ils vont, ils viennent à travers ces pays, ils passent dans leur voisinage. Mais quel bien jusqu'à ce jour y ont-ils fait? Nous ne l'avons pas encore su. Peut-être l'aurions-nous appris si, par comparaison à l'or de l'Espagne, le salut de ce peuple ne leur avait paru de bien vil prix. Voilà encore un mal qu'il t'appartient de guérir". De consideratione, traduction de P. Dalloz, Grenoble, 1945, p. 111-118, apud Anselme Dimier, Saint Bernard et l'idée missionnaire, în Mélanges à la mémoire du père Anselme Dimier présentés par Benoît Chauvin, tom I, vol. II, Travaux inédits et rééditions, Pupillin, Arbois, 1987, p. 646.

⁸⁵ Vezi în acest sens Beata Kitsiki Panagopoulos, *Cistercian and Mendicant Monasteries in Medieval Greece*, University of Chicago Press, 1979, passim; "Quand les papes Innocent III et Honorius III décidèrent de donner un nouvel essor aux missions, ils se tournèrent vers les cisterciens. Ils ne s'agissait pas simplement d'évangéliser, mais aussi de défricher, ce qui leur convenait parfaitement. Morimond et Clairvaux se partagèrent la besogne". Maur Cocheril, *Les Cisterciens...*, p. 355.

⁸⁶ "Conceditur abbati de Karz, cuius abbatia multum distat ab aliis abbatibus Hungariae, ut tribus annis remaneat et quarto veniat ad capitulum". Josephus Canivez, *Statuta*, tom I, p. 458.

⁸⁷ Brenda Bolton, *A mission to the Orthodox? The Cistercians in Romania*, în *The Orthodox Churches and the West. Papers read at the Fourteenth Summer Meeting and the Fifteenth Winter Meeting of The Ecclesiastical History Society*, ed. by Derek Baker, Basil Blackwell, Oxford, 1976, p. 178.

⁸⁸ "In nomine sancte Trinitatis et individue unitatis, Bela, Dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Galicie, Lodomeris Cumanieque rex, universis Christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in vero salutari. Quia bone rei consensum prebere et presentis vite subsidium et future remunerationis expectat premium, ut divini operis fructum circa pietatis opera propensius exequentes temporalia felici commercio sempiternis commutemus et ut regularium virorum, qui juxta evangelicam veritatem et regulam beati Benedicti, relictis omnibus Christo, spretis diviciarum jactantiis, jugiter inherentes mente devota famulantur, utilitatibus providentes, eorundem precibus nos ac nostri successores unacum regnis nostre jurisdictioni subjectis in pace perpetua perseverent, sancto ac venerabili conventui monasterii Cistercii, in subsidium expensarum quas annis singulis ad usum generalis capituli tocius ordinis sunt facturi, quasdam ecclesias in Burcia, in partibus Transilvanis, videlicet castrum Sancte Marie, Montem Sancti Petri, Montem Mellis et Tartilleu, in quibus diocesanus episcopus nichil jurisdictionis obtinet sed ad nos specialiter et immediate pertinet, cum proventibus et juribus ac omnibus suis pertinentiis duximus conferendas, statuantes futuris temporibus inviolabiliter observari ut infra parrochias seu territorium dictarum ecclesiarum nulla deinceps absque ipsorum consensu ecclesia vel capella de novo construatur nec altaria erigantur nec cimiteria consecrentur. Si qua vero ipsorum permissione et consensu edificata fuerit, ad eosdem fratres pleno jure

donează Capitlului General al ordinului cistercian patru biserici în Țara Bârsei: Feldioara (*Castrum Sancte Mariae*), Sânpetru (*Mons Sancti Petri*), Hârman (*Mons Mellis*) și Prejmer (*Tartilleu*)⁸⁹. "Actul nu conține termenul «donatio», ci pe cel, similar, de «collatio», precizându-se dreptul de proprietate prin extinderea sa: bisericile și pământurile lor (*territorium dictarum ecclesiarum*), cu fructele și drepturile aferente (*cum proventus et iuribus ac omnibus suis pertinentiis*). Din punct de vedere juridic, avem de-a face cu un contract solemn și unilateral, prin care donatorul cedează irevocabil un bun, fără nici un fel de angajament din partea donatarului. Termenul *proventus* ar trebui înțeles, aici mai ales, sinonim cu "producție, recoltă" și nu neapărat ca "venituri" din taxe, cum s-a tradus uneori.

Urmează, apoi, unele clauze, "prohibitive și rezervative" în favoarea Cistercienilor, precizându-se că aceste proprietăți nu se aflau sub jurisdicția episcopului diocezan, stabilindu-se că acesta nu avea nici o putere asupra lor, jurisdicția ținând în mod direct de rege⁹⁰. În al doilea act numit de Michel Tănase "duplicatul-amplificat" din 21 martie 1240, regele se obligă a plăti anual cistercienilor câte o sută de mărci de argint de fiecare biserică, până la intrarea în posesiune. Apoi, impune celor care strâng la acea dată produsele, să plătească, tot anual, cistercienilor, câte o marcă de argint de fiecare biserică. În continuare se precizează existența unui drept de patronat veșnic în favoarea ordinului⁹¹.

Ce sens a avut această donație pentru epoca respectivă? Exegețul cel mai bun al documentelor de până acum este Michel Tănase, care a explicat în detaliu afirmațiile documentelor în discuție și chiar a propus intervalul 1243-1246 pentru punerea în posesia cistercienilor a donației făcute. Tot foarte corect, credem noi, Michel Tănase leagă donația făcută Capitlului General de evoluțiile anterioare ce antrenaseră într-un conflict încă nesoluționat în conformitate cu dreptul canonic cavaleriei teutoni și regatul maghiar. Atunci însă când tratează problema încredințării gestiunii acestei donații Michel Tănase este dispus să excludă Cârța, mizând pe o gestiune a Cîteaux-ului intermediată de abația din Pilis⁹². Nu putem fi de acord cu o astfel de soluție. Toate datele istorico-artistice ne determină să considerăm că administrarea acestei donații s-a făcut direct de la Cârța, fără medierea unor terțe mănăstiri care să gestioneze o situație locală atunci când în

devolvatur. Ut igitur hec nostre concessionis pagina inviolabilis in posterum perseveret, eam aurei sigilli nostri munimine fecimus roborar". Jean Berthold Mahn, *L'ordre cistercien et son gouvernement. Des origines au milieu du XIIIe siècle, (1098-1265)*, Paris, E. de Boccard Éditeur, 1945, p. 274-275. Ne exprimăm nedumerirea pentru faptul că majoritatea istoricilor care tratează documentul nu au lecturat cu suficientă atenție textul, atribuindu-i o valoare donativă adresată direct Cârței și nu Capitlului General. Vezi Adrian Ioniță, *op. cit.*, p. 278 nota 25 sau Alexandru Avram, *Arhitectura ecleziastică, în 800 de ani Biserica germanilor din Transilvania*, catalog editat de Thomas Nägler, Wort und Welt, Innsbruck, p. 41.

⁸⁹ Semnificativ pentru ceea ce afirmam la începutul acestui capitol privind diferențele de abordare ale istoriografiilor implicate este faptul că în două lucrări recente există opinii diverse privind actul din 1240. Astfel Géza Entz, în lucrarea apărută postum *Erdéky Épitészete a 11-13. században*, Kolozsvár, 1994, la pagina 107 unde face cronologia abației de la Cârța înscrie și anul 1240 cu donația făcută de Béla al IV-lea. În schimb, Hermann Fabini în *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Monumenta Verlag Hermannstadt, la pagina 348, unde face cronologia Cârței pentru anul 1240, nu are nici o referire. Pomeneste anul "1223 - der geistliche Magister Gocelinus schenkt den Berg des Heiligen Michael samt der Kirche und dem Dorf Michelsberg dem Kloster Kerz. Die Schenkung wird von König Andreas II. bestätigt. Dieses ist die erste urkundliche Erwähnung von Kerz", după care urmează anul 1241, unde precizează: "Das Kloster wird durch die Mongolen zerstört. Noch 1264 ist es verwüstet".

⁹⁰ Michel Tănase, *op. cit.*, p. 63.

⁹¹ *Ibidem*, p. 66.

⁹² M. Tănase exclude Cârța, deoarece susține că este filiație a Pontigny-ului, dar de fapt Pilis-ul este filiație a Clairvaux-ului și nu cum eronat precizează în studiul des amintit, unde la pagina 73 afirmă că "rămâne, deci, ca cea mai logică, ipoteza că abația din Pilis a constituit veriga de legătură cu Capitlul General, prin filiațiunea Cîteaux-Cherlieu-Acey-Pilis".

regiune există deja o abație cisterciană. Cu siguranță putem afirma că aceasta este soluția pe care a găsit-o regalitatea în tentativa de a găsi un sprijin în zonă și în a încerca să-și apropie și să colaboreze cu abația cisterciană de la Cârța. Nu excludem nici ipoteza ca abația să fi solicitat acest sprijin. Donația, care valoric, conform calculelor, însemna 400 de mărci anuale, probabil că substituie elementul economic fundamental al unei abații cisterciene "grangia"⁹³. După datele pe care le deținem în momentul de față știm cu siguranță că, la fel ca multe alte mănăstiri cisterciene misionare din răsăritul Europei, abația de la Cârța nu a avut o grangie, intrarea converșilor prevăzută în planul arhitectonic inițial și în elevația zidurilor fiind acoperită probabil în anii următori invaziei tătar-mongole din 1241⁹⁴. Primește însă o importanță aparte donația pentru că este făcută "Capitulului General". Acest lucru are o semnificație particulară în sensul că regele Bela cunoaște și respectă ordinea canonică și jurisdicția ordinului și este conștient, mai ales în tot contextul discutat de noi în prezenta cercetare de potențialul Ordinului și de subordonarea sa directă Sfântului Scaun. Se mai ridică însă o întrebare: Ordinul cistercian a fost în epocă, împreună cu ordinul teuton, principalul mediator în conflictul dintre pontifii Honorius al III-lea și Grigore al IX-lea și împăratul Frederic al II-lea de Hohenstaufen. Chiar în perioada în care se face donația, raporturile lui Bela al IV-lea cu Frederic al II-lea sunt optime⁹⁵. Consecința vizibilă a invaziei tătar-mongole a fost faptul că regele Bela al IV-lea a oferit lui Frederic al II-lea suveranitatea regatului maghiar în schimbul unei intervenții armate⁹⁶. Actul de înfeudare a regatului maghiar a fost probabil consumat, deoarece papa Inocențiu al IV-lea procedează, împreună cu cardinalii din Curie, în anul 1245, la dezlegarea jurământului de vasalitate a lui Bela față de Frederic⁹⁷.

Considerăm necesar ca, să vedem cum se dezvoltă raporturile dintre cistercieni și "stupor mundi" - cum a fost supranumit Frederic al II-lea⁹⁸.

⁹³ Grangia este o unitate agro-pastorală, o proprietate funciară, cu un nucleu de construcții, foarte extins, mult mai extins decât orice alt gen de proprietate medievală de acel gen. Grangiile au o consistență medie de 250-300 de hectare, dar pot ajunge și la cifre mai mari: 6000-7000 hectare. Cuprinde păduri, livezi, pășuni, cursuri de apă pentru irigații și pentru creșterea animalelor. Nucleul de construcții înconjurat de un zid sau de un șanț se compune în perioada de maximă prosperitate a Ordinului (prima jumătate a secolului al XIII-lea) din un depozit de grâne, un depozit pentru fân, un grajd pentru oi, și un complex care încorporează dormitorul și refectoriul pentru converși, o casă de oaspeți și o capelă, toate dispuse în jurul curții. Constance H. Berman, *op. cit.*, p. 61 sq.

⁹⁴ Mai mult ca sigur că situația converșilor la Cârța se datorează confesiunii răsăritene a populației din zonă, care nu putea fi acceptată în interiorul mănăstirii, credem însă că la acest nivel exista și o posibilă incompatibilitate reciprocă. Lipsa converșilor ne spune că nu exista nici o concentrație de populație de rit apusean în zonă care să fi fost dispusă la o asemenea identitate (converșii erau un fel de "frați laici", un gen de "semimonahi"). Deci, dacă analizăm situația converșilor putem afirma că germanii nu erau o prezență remarcabilă în zonă în epocă.

⁹⁵ "Più energico ancora suona lo scritto del re d'Ungheria, Bela, indirizzato al papa in quei giorni del giugno 1236: aveva saputo che la malvagità dei lombardi cercava di indurre il papa a opporsi, sotto pretesto che fosse necessario un intervento in Terrasanta, all'azione dell'imperatore, tesa al rinnovamento dell'impero; per cui pregava il pontefice di non prestare orecchio ai lombardi, perché ne sarebbe seguita la fiamma inestinguibile della discordia fra chiesa e impero. E aggiungeva che un simile intervento papale nei diritti dei principi laici sarebbe stato riguardato, da lui come dagli altri sovrani europei, alla stregua di un avvertimento. Le virili parole del re d'Ungheria dimostrano quanto le faccende dell'imperatore coincidessero con quelle degli altri sovrani occidentali, e di quale stima egli godesse presso di loro - primo non solo per la corona d'imperatore, ma per la sua potenza effettiva". Ernst Kantorowicz, *op. cit.*, p. 422-423.

⁹⁶ Karl Hampe, *op. cit.*, p. 424.

⁹⁷ Alberto Melloni, *Innocenzo IV...*, p.

⁹⁸ În particular despre Frederic al II-lea vezi Ettore Sabbadini, *Federico II, l'Ordine Teutonico e l'Ordine cistercense*, în "Rivista Cistercense", anno XII, nr. 1, gennaio-aprile, 1995, p. 21-36; Despre atitudinea

Există o coincidență deloc întâmplătoare în ceea ce privește anul în care atât teutonii, cât și cistercienii, au intrat în legătură cu Frederic al II-lea. Este vorba de același an 1216. Astfel, legătura cu teutonii a fost amorsată în anul 1216, când Hermann von Salza s-a întâlnit cu atunci numai rege al Germaniei tânărul Frederic al II-lea⁹⁹. În același an Frederic al II-lea va adresa o scrisoare Capitlului General al cistercienilor în care roagă să fie primit în ordin. Capitlul General a răspuns acestei scrisori în 1221, și i-a amintit tânărului împărat că autoritatea este un dar de la Dumnezeu de care trebuie să se servească pentru a aduce servicii Bisericii și în Biserică, notificându-i totodată că solicitarea sa a fost primită și îi este permis să participe la împărțirea cu bunurile spirituale ale ordinului¹⁰⁰. Interesul față de legăturile lui Frederic al II-lea cu cele două ordine sporește dacă ne gândim că anul 1216 este și anul morții tutorelui lui Frederic, Inocențiu al III-lea. Din perioada anilor petrecuți în regatul Germaniei Frederic și-a dat seama de puterea pe care o deținea în plan nu numai spiritual, dar și material ordinul cistercian și de influența exercitată pe lângă principii, episcopi și chiar în sânul populației¹⁰¹. "Ai suoi tempi infatti i Cistercensi, la cui penetrazione in terra germanica era iniziata nel 1123 con la fondazione dell'abbazia di Camp in diocesi di Colonia, si estendevano dal Reno al Baltico con ben centundici abbazie e già tra la fine del sec. XII e gli inizi del XIII era iniziata quell'espansione oltre l'Oder che doveva portarli attraverso il territorio polacco fino ai confini delle terre russe e lungo tutte le coste baltiche, ma soprattutto in quella Prussia che Federico, preferirà dar in feudo al suo Ordine teutonico, ma dove "sino allora la Santa Sede aveva svolto coi Cistercensi opera colonizzatrice e missionaria"¹⁰².

Până la dispariția lui Honoriu al III-lea relațiile dintre Frederic și cistercieni au fost optime. Tensiunile încep atunci când între Frederic al II-lea, Grigore al IX-lea și urmașul acestuia, Inocențiu al IV-lea (să nu uităm pozițiile hierocratice ale acestor pontifi) se adâncesc disputele. Ordinul cistercian nu a abandonat pozițiile obținute pe lângă împărat și a încercat în permanență să medieze alături de Hermann von Salza pe lângă Sfântul Scaun. Invadarea în iunie 1240 a Patrimoniului Sfântului Petru în Italia însoțită de o serie de circulare care anunțau restaurarea Imperiului Roman, l-au determinat pe Grigore al IX-lea să emane o enciclică de convocare a unui conciliu general. Frederic, a cărui intenție era aceeași, de a convoca un conciliu ecumenic unde să-și demonstreze forța în fața cardinalilor, episcopilor, dar și a principilor seculari a trimis prin intermediul cancelariei imperiale misive în care arăta că nu el este adversarul Bisericii, ci Grigore al IX-lea. La 4 mai 1241, lângă insula Meloria, flota imperială, împreună cu cea pisană, au înfrânt flota pontificală, fiind luați prizonieri și abații de Cîteaux și Clairvaux, care fuseseră chemați de pontif în sprijin. O dată cu alegerea lui Inocențiu al IV-lea situația se agravează, în sensul că

împăraților din dinastia Staufen față de cistercieni vezi Karl Schulz, *Die Rolle der Zisterzienser in der staufischen Reichspolitik*, în *Die Zisterzienser Ordensleben Zwischen Ideal und Wirklichkeit*, Bonn, 1982, p. 165-193 și Theo Kölzer, *La monarchia normanno-sveva e l'ordine cistercense*, în *I cistercensi nel Mezzogiorno medievale...*, p. 91-116.

⁹⁹ Ernst Kantorowicz, *op. cit.*, p. 85.

¹⁰⁰ F. Farina, I. Vona, *L'organizzazione dei Cistercensi nell'epoca feudale*, Casamari, 1988, p. 211-214.; "E' documentato che Federico II aveva grande interesse a creare amichevoli rapporti con i Cistercensi. Il suo regno infatti coincise con il massimo splendore dell'Ordine che aveva fondato nel suo territorio ben 22 abbazie, tra cui Sambucina in Calabria, la SS. Trinità e Santo Spirito a Palermo e Santa Maria del Sagittario in Lucania. L'imperatore rimase fortemente impressionato dall'architettura e dallo spirito pratico dei Cistercensi e si avalse della loro opera". F. Farina, B. Fornari, *L'architettura cistercense e l'abbazia di Casamari*, Casamari, 1981, p. 66.

¹⁰¹ "Infatti Innocenzo III si vale di cisterciensi anche come legati in Spagna, per affari relativi al matrimonio incestuoso di Alfonso IX di León, e in Germania, per dirimere la questione della successione imperiale tra Ottone di Braunschweig e Filippo di Svevia, in un affare, quindi essenzialmente politico". Edith Pásztor, *Lavoro e missione...*, p. 151-152.

¹⁰² Ettore Sabbadini, *op. cit.*, p. 30.

Inocențiu al IV-lea solicită Capitlului General al cistercienilor să invoce protecția regelui Ludovic al IX-lea în scopul de a proteja pe cistercieni de "persecuția" lui Frederic al II-lea. Totuși versatilitatea cistercienilor în acest conflict a făcut ca în 1245 papa să solicite Capitlului General o clarificare. Capitlul General, în 1245, la două luni după încheierea Conciliului Lyon I, a profesat obediența sa față de Inocențiu al IV-lea și sprijinul față de colegiul cardinalilor. Rămâne însă un fapt cert că în momentul morții Frederic al II-lea a solicitat și a obținut să fie îmbrăcat ca un monah cistercian, veșmânt în care a și fost înmormântat¹⁰³.

În tot acest context al conflictului dintre Frederic și Grigore al IX-lea regele Ungariei Bela al IV-lea a fost un "asistent", care în ciuda unei rezerve neutrale simțea presiunea tot mai accentuată a hierocrației și încerca să joace și cartea sprijinului imperial. Tocmai ca expresie a acestei poziții față de imperiu trebuie să interpretăm donația din 1240. Jignirile aduse cavalerilor teutoni și, deci, implicit împăratului, ca principal sprijinitor al ordinului, trebuiau șterse. Nu se explică altfel de ce au fost cedate ordinului cistercian și nu abației cele mai proxime zonei "donate" exact posesiuni care aparținuseră teutonilor într-un context în care documentar ecurile litigiilor dintre teutoni și regele Ungariei erau pe cale să se stingă. În ciuda pretențiilor nobilimii maghiare deci, Bela al IV-lea respectă drepturile coloniștilor germani și recuperează pozițiile deținute de teutoni, reușind o soluție optimă de ieșire din conflict și de probabilă mulțumire a împăratului.

Se pare că totuși regele maghiar, deși Grigore al IX-lea emitea pretenții de suzeranitate asupra regatului maghiar, alegea varianta lui Frederic al II-lea ca o consecință a tot mai puternicei presiuni hierocratice pe care o simțea.

După cum am subliniat, se poate constata cu ușurință procesul de instituționalizare a structurilor de către regatul patrimonial maghiar în sudul Transilvaniei urmărind situația juridico-funciară a mănăstirii cisterciene de la Cârța. Se pare că rezistența structurilor românești sau probabil slaba performanță a infrastructurilor maghiare în timpul migrației tătar-mongole a făcut ca potențialul instituțional românesc în zonă să se mențină în poziția din 1223. Acesta este sensul pe care-l putem deduce dintr-un document din 20 august 1252. Regele Bela al IV-lea a dăruit comitelui Vincențiu, de origine secu, o posesiune numită *terra Zek*. Posesiunea, care aparținuse anterior unui sas Fulkun, o dată cu distrugerile provocate de tătari fie își pierduse proprietarul, fie nici nu fusese luată în posesie, se găsea situată între pământurile românilor din Cârța, ale sașilor din Bârșa și pământurile secuilor din Sebus, de altfel o destul de imprecisă localizare: "... *accedens ad nos fidelium noster Vincencius comes filius Akadas Siculus de Sebus... diligenter postulavit quod terram Zek, quae quondam Fulkun Saxonis fuerat sed per devastationem Tartarorum vacua et habitatoribus carens remanserat inter terras Olacorum de Kyrch, Saxorum de Barasu et terras Siculorum de Sebus*"¹⁰⁴. Pământul românilor din Kyrch, de această dată este folosit termenul contaminat din maghiară, *Olacorum*, și *terram exemptam de blaccis* din 1223 reprezintă cam aceeași realitate instituțională - nu știm dacă și teritorială, pentru că progresia maghiară a făcut probabil decupaje în proprietatea românilor. Oricum, la diferență de treizeci de ani aproape, avem o confirmare că Kyrch, Kerz sau Cârța era într-adevăr un centru instituțional românesc care s-a menținut și care probabil a dezvoltat relațiile cu abația cisterciană și cu "călugării albi". Se constată deci că gestul din 1240 a fost unul de protejare economică a abației cisterciene. Probabil în lipsa unei grangii și a imposibilității folosirii fraților converși, precum și datorită faptului că nu puteau să-și constituie un potențial economic bazat pe munca cu servi atât timp cât proprietarul era român - dar și populația din zona abației era românească - supraviețuirea materială a cistercienilor

¹⁰³ Ernst Kantorowicz, *op. cit.*, p. 682. Iată și mărturia lui Mathieu Paris: "*Qui, ut dicitur, videns mortem suam insubitanter iminere, contritus pro peccatis suis confessionem fecit plenissimam cum lacrimarum ubertate, se Deo commendans et ordini Cisterciensi, unde habitum Cisterciensium ante mortem, ut nobis suorum fidelium patefecit certa relacio, humiliter ac devote suscepit*". Mathieu Paris, *Chronica maiora*, ed. F. Liebermann, în *MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, vol. XXVIII, p. 322.

¹⁰⁴ *Urkundenbuch...*, vol. I, p. 77-78.

s-a făcut prin donarea teritoriului deținut înainte de teutoni cu infrastructura și relațiile economice lăsate de teutoni și eventual dezvoltate de coloniștii germani din zonă.

Este semnificativ faptul că între august 1245 și noiembrie 1263, după depunerea lui Frederic al II-lea, pontifiți începând cu Inocențiu al IV-lea vor emite 68 acte privilegiale pentru abațiile cisterciene (atâtea au fost identificate până în 1979, dar se presupune că sunt mult mai multe), prin care acestea primeau deplina scutire de la plata oricăror redevențe față de factorii de putere seculari¹⁰⁵. *"Les exemptions de péages marquent, de la part des papes qui les ont accordées, l'affirmation de la «plenitudo potestatis». En disposant des droits que possédaient les princes et seigneurs et en le utilisant dans un sens qu'il considéraient comme bénéfique à l'Eglise, à la Chrétienté, Innocent IV et ses successeurs affichaient leur prétention à contrôler le pouvoir exercé par les laïcs. Jusqu'alors, les abbayes cisterciennes et les autres communautés religieuses avaient obtenu maintes exemptions de péages, mais celle-ci leur avaient été données en aumône par les seigneurs péagers eux-mêmes, qui se dépouillaient volontairement d'une part de leurs revenus pour le salut de leur âme; avec les exemptions générales concédées par les papes, on se trouve devant une tout autre disposition d'esprit. Ce n'est sans doute pas un hasard si la première des bulles a été rédigée au lendemain de la déposition de Frédéric II: jamais la papauté n'était allée aussi loin dans l'affirmation théocratique, et si les exemptions de péages se situent à un niveau beaucoup plus modeste que la déchéance de la dignité impériale, elles n'en sont pas pour autant moins significatives de l'idéologie qui animait Innocent IV"*¹⁰⁶.

Este uimitor cum predilecția regalității maghiare se va simți și în a doua parte a secolului imediat ce pontifiți și-au diminuat atenția pentru cistercieni¹⁰⁷. Respectând în continuare situația juridică a ordinului, din păcate tot mai mult amenințată de potențialul anarhic din Transilvania protecția directă a unui membru al familiei regale constituia o garanție relativă pentru libertatea teoretică de care se bucura de-acum mănăstirea. În 1264 Ștefan, ducele Transilvaniei, emite un act cu valoare simbolică pentru Cârța, prin care, exercitând în numele regelui oficiul de protector, declară: *"Stephanus... iunior rex Hungariae, dux Transsilvanus, dominus Comanorum:... monasterium ad honorem ipsius gloriose semper Virginis de Kyrch post Thartarice vastitatis rabiem penitus desolatam, ut viri amabiles fratres, scilicet Cysterciensis ordinis devote vocis organo laudent Virginem e a matre misericordie misericordiam satagant implorare, in nostram protectionem recipimus specialem, hanc gratiam... faciendo, quod nullus vaivoda Transilvanus... nec aliqui barones super populis descensum possint facere violentum, nec exactiones recipi debeant..., sed nobis iuxta libertatem Scibiensium et cum Scibiensibus respondere teneantur et solito debito et collecta"*¹⁰⁸.

¹⁰⁵ *"Innocentius episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis abbati et conventui monasterii Longi Pontis, Cisterciensis ordinis, salutem et apostolicam benedictionem. Solet annuere Sedes Apostolica piis votis et honestis petentium precibus favorem benivolum impertiri. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus grato concurrentes assensu, ut de blado, vino, lana et aliis que aliquotenis vendere seu emere vos contigerit nulli pedagia, winagia, foragia, roagia et alias consuetudines que pro hiis a secularibus exiguntur solvere teneamini, auctoritate vobis presentium indulgemus. Nulli ergo omnino hominus liceat hanc paginam nostre concessionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Lugduni XI kalendas septembris, pontificatus nostri anno tertio".* Louis Duval-Arnould, *Exemptions générales de péages accordées par les papes au XIIIe siècle. Sur une formule de privilège pontifical, în Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg*, hrsg. Erwin Gatz, Roma, Università Gregoriana Editrice, 1979, p. 135-136.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 146.

¹⁰⁷ Fenomen legat de investițiile spirituale și materiale majore pe care Sfântul Scaun le face în rândul ordinelor mendicante.

¹⁰⁸ *Urkundenbuch*, vol. I, p. 93-94.

Această protecție interesată a regalității era în fapt concordantă cu evoluțiile generale ale ordinului cistercian¹⁰⁹. Deja spre sfârșitul secolului filialele și abațiile cisterciene au început să ia decizii importante fără consultarea și consensul Capitlului și fără participarea abaților la reuniunile Capitlului General¹¹⁰. Studiile asupra registrelor contabile ale ordinului au subliniat - pe baza materialului examinat - slaba participare a abaților la reuniunile Capitlului General¹¹¹. S-a constatat minima disponibilitate a abaților de a finanța instituțiile tutelare, fapt care indică imposibilitatea instituțiilor centrale de a se impune, precum și lipsa de loialitate a abaților din teritoriu. Rezultatele sunt asemănătoare pentru toate sistemele de filiație. Ferenc Hervay, examinând cazul Ungariei, a concluzionat că abații cistercieni din Ungaria au ajuns să frecventeze tot mai puțin spre sfârșitul secolului al XIII-lea reuniunile Capitlului General de la Cîteaux, abațiile ungare izolându-se într-o manieră tot mai puternică. Nu se cunoaște nici un protocol de vizită pentru Ungaria și pentru perioada de la 1295 la 1411 nu se vorbește nicăieri în actele Capitlului despre vreo vizită în Ungaria¹¹². Kaspar Elm susține că "*c'est à cette époque qu'aux filiations supra-nationales des Cisterciens et des Prémontrés furent substitués des vicariats et de circaries régionales, que l'ordre de Saint-Paul, les Croisiers, les congrégations des Bénédictins et des Augustins créèrent des circonscriptions territoriales s'adaptant grosso modo aux frontières politiques et reflétant la formation ou la dissolution des unions dynastiques et politiques. C'est une preuve supplémentaire de ce que les ordres ont contribué à la formation des pays et des territoires politiques. Cela se manifeste aussi dans l'aspiration à atteindre une plus grande uniformité ethnique qu'auparavant*"¹¹³.

ȘERBAN TURCUȘ

¹⁰⁹ Aceste evoluții pot fi întrevăzute și la abația-mamă Pontigny: "*The expansion and wealth which Pontigny had enjoyed since its foundation reached a plateau at this time [1260]. The changing structure of society and the resulting imbalance in political power outside the monastery soon had its effect within the cloister. For example, the rents so generously given by the Canterbury Chapter from the church of Rumenal in 1222 and 1238 were barely able to be paid by 1264 when the entire property of Rumenal was conceded to Pontigny because diminution of its revenues had made it too difficult for the rectors to keep up the two rents. ... At the same time increasing attention was being paid to additional sources of income. The Charter of Charity had originally forbidden the acquisition of villages and serfs, seeking to remain free from the entanglements that such involvements inevitably brought. Eventually, however, the rules were ignored, and in 1278 Pontigny acquired Souilly, in 1285 Mery and half of Montigny, and in 1296 Venouse. By the end of the middle ages, the abbey owned large estates in over forty locations*". Terryl Kinder, *Architecture...*, p. 25-26.

¹¹⁰ E. Ortvad, *Von Generalkapiteln auf dem Festlande ausserhalb Cîteaux während des grossen Schismas, in Cistercienser-Chronik*, 38, 1926, p. 279-282.

¹¹¹ P. King, *Cistercian financial organisation, 1335-1392*, în *Journal of Ecclesiastical History*, 24, 1973, p. 127-143.

¹¹² Ferenc Hervay, *Die Visitationen der Zisterzienserklöster Ungarns im Mittelalter*, în K. Wollenberg, *Die Zisterzienser in Bayern, Franken und den benachbarten Regionen Südostmitteleuropas. Ihre Verbandsbildung sowie soziale und politische Integration* (în Tal und Einsamkeit, 725 Jahre Kloster Fürstenfeld. Die Zisterzienser im alten Bayern III) Fürstenfeldbruck, 1990, p. 225-230. Situație aproape similară și pentru Polonia: Jerzy Kloczowski, *Prowincja polska cystersów w świetle akt Kapituł Generalnych tego zakonu z XV w.*, în *Szkice z dziejów kultury polskie*, Warszaw, 1972, p. 197-198.

¹¹³ Kaspar Elm, *Les Ordres monastiques...*, p. 182.

THE CISTERCIAN MISSION IN TRANSYLVANIA

(Abstract)

The present study deals with the Cistercian missionary activity in the 13th century Transylvania. The novel aspect of our interpretation lies in the approach to the Cistercian mission from the perspective of the Order's central institutions and Rome's hierocratic standpoint. The scope of the Cistercian missionary endeavor went far beyond the regional limits, the phenomenon being ranged within the framework of wide missionary theocratic experiments. Ultimately, the study emphasizes the *protectio apostolica* and the exemption of the two means through which the Cistercian order was absolutely free of any secular jurisdiction. The Cistercian relations with the Romanians were not mediated by Hungarians or Transylvanian Saxons, but were direct and non-mediated and ranged within the missionary horizon devised by Bernard de Clairvaux and wished by the Pontigny Abbey.